

50 jaar Bevrijding

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
VIJFDE JAARGANG

NUMMER 1 / MAART 1995

Colofon

In dit nummer

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Bertus Boivin
Tjeerd Jongsma
Peter Zweegers

Redactionele ondersteuning:
Leny Hazelzet

Vormgeving en druk:
Bremer drukkerijen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeentearchief van Assen
Postbus 30018
9400 RA Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische
Vereniging (inclusief tijdschrift):
f 35,- per jaar

Illustratie omslag: Zwaaiend met geïmproviseerde vlaggetjes poseren drie meisjes en een vrouw op 13 april 1945 met Canadezen aan de Noordersingel. Deze foto kwam samen met die op pagina 39 en 41 pas onlangs in het bezit van het Gemeentearchief. Geen van drieën is tot nu toe gepubliceerd (collectie Gemeentearchief Assen)

Vrijdag 13 april 1945, nu bijna 50 jaar geleden, werd Assen bevrijd, na vijf donkere oorlogsjaren. Voor velen was het feest, voor anderen waren er gemengde gevoelens. Een paar dagen eerder, op 10 april, waren nog mensen gefusilleerd, waaronder Hendrik de Ruiter en twee van zijn zoons. Ook de bevrijding zelf kostte slachtoffers, in de eerste plaats geallieerde soldaten, maar ook enkele Assenaren. En wat te denken van die enkele overlevenden van de joodse gemeenschap, die temidden van de bevrijdingsfeesten terugkwamen in een voor hen lege stad en in een leeggeroofd huis; als ze al terecht konden in hun eigen huis.... Veel begrip ontmoetten ze niet en al helemaal geen speciale hulp.

Het Asser Historisch Tijdschrift herdenkt met dit nummer 50 jaar bevrijding. Maar het herdenkt met gemengde gevoelens. Voor velen kwam 50 jaar geleden een einde aan een lange nacht, voor anderen is die nacht nog steeds niet voorbij.

De redactie heeft geprobeerd om in dit nummer een divers beeld te geven van de gebeurtenissen in de laatste oorlogsfase en tijdens en vlak na de bevrijding. Centraal daarbij staat hoe de Assenaren zelf het beleefden, van een vijftienjarige jongen tot de patiënten en het personeel in het Wilhelmina Ziekenhuis.

Hoewel dit een dubbeldik nummer is, kan het natuurlijk slechts een vage en fragmentarische afspiegeling geven van alles wat er in die dagen is gebeurd. Desalniettemin is het goed om stil te staan bij het leed dat in die oorlog is aangericht. En de bevrijding maakte er, hoe dan ook, een einde aan. Reden genoeg om te vieren, reden genoeg om te blijven herdenken. Zo wordt hopelijk ook het besef gestimuleerd dat dit nooit meer mag gebeuren. Niet hier... nergens...

Bertus Boivin

Oorlog in Assen

Tot 10 mei 1940 dachten de meeste Assenaren dat het wel niet zo'n vaart zou lopen. Toen was het plotseling ècht oorlog en ging het als een lopend vuurtje door de stad: 'De Duitsers zijn er!' Een wezenlozer stemming is nauwelijks denkbaar. Sinds de mobilisatie van 28 augustus 1939 - toen Duitsland Polen was binnengevallen - was de oorlog ook in Assen het gesprek van de dag geweest. De reservisten waren

Motorordonnans Jan Dijkman bracht het bevel over dat de Witterbrug moest worden opgeblazen. Nog voordat hij zich vervolgens afmeldde op het gemeentehuis reden de eerste Duitse cavaleristen echter al te paard de Markt op. De motorfiets moest Dijkman drie maanden later bij de Duitsers inleveren in Groningen, bij de kazerne aan de Hereweg (collectie Dijkman, Nieuw Roden)

opgeroepen, paarden en vrachtauto's waren gevorderd en iedereen hoopte dat het hierbij zou blijven. Dat de boze, enge buitenwereld zou ophouden bij de grenzen van Nederland, zoals 25 jaar daarvoor in de Eerste Wereldoorlog.

Toen op 10 mei 1940 de zon opkwam, bleek Nederland echter in oorlog met Duitsland. De I-Kavalerie Division onder leiding van generaal-majoor Kurt Feldt viel het noordelijke deel van Nederland binnen. Om hun opmars te vertragen werden op tal van plaatsen de bruggen opgeblazen. Motorordonnans Jan Dijkman kwam op het Asser gemeentehuis melden dat zojuist de Witterbrug als laatste van de Asser bruggen was opgeblazen, nadat hij het bevel daartoe had afgegeven. Het stuitte de opmars van de vijand niet bepaald. Een paar uur lang reden Duitse legeronderdelen door de stad: tanks, vrachtauto's, motoren met zijspan, paarden en wagens, fietsen. Een enkeling bleef in Assen achter, de meesten gingen verder. In anderhalve dag tijd waren heel Drenthe, Groningen en Friesland bezet. Toen de Grebbelinie gevallen was en het centrum van Rotterdam in een rokende puinhoop was veranderd, gaf Nederland zich op 15 mei 1940 over. De oorlog had vijf dagen geduurd, Nederland voelde zich bedrogen; er was verwarring, paniek, chaos en vooral angst voor de toekomst.

Goudsbloemen als verzet

Al snel echter begon het gewone leventje weer terug te keren, zo goed en kwaad als het ging. Het schrikbeeld van de oorlog vervaagde bij het dagelijks beeld van gedisciplineerde Duitse militairen. In de winkels betaalden ze nog voor hun boodschappen. Als ze de weg vroegen, wezen de meeste Assenaren ze nog de goede kant op... Van het begin af echter sloop geleidelijk aan de totalitaire staat de Neder-

landse samenleving in al haar onderdelen binnen. In het eerste oorlogsjaar ging dat nog tamelijk onopvallend. Alleen tegen uitdagend gedrag werd opgetreden. De politie belde aan bij Assenaren die die zomer bij wijze van verzetsdaad massaal goudsbloemen hadden gezaaid en maanden hen aan deze provocerende flora te verwijderen. Een enkele keer werd iemand op de bon geslingerd wegens het fluiten van 'vijandige liedjes'...

Ook al in 1940 werden de eerste maatregelen tegen de Nederlandse Joden genomen. Het begon in juli met het verbod voor Joden deel uit te maken van de

Luchtbescherming en een verbod op het ritueel slachten. In dat najaar ondertekenden meer dan tweehonderdduizend Nederlandse ambtenaren de Ariërverklaring. Ze deden - net als bijna alle andere Nederlanders - wat ze beschouwden als hun plicht. Eind november 1940 waren alle niet-ariërsche - dus joodse - Nederlanders uit overheidsdienst verdwenen. In Assen hoefden elf joodse ambtenaren niet meer op kantoor te komen.

Bommen op de Esstraat

Op vrijdag 3 januari 1941 's morgens om kwart over acht werd vanaf de uitkijkpost

Op vrijdag 3 januari 1941 vielen er bommen op de Esstraat. Deze foto werd genomen vanuit het voormalige belastingkantoor aan de Wilhelminastraat (collectie Gemeentearchief Assen)

van de Luchtbescherming op de Ambachtsschool aan de Schoolstraat motorgeronk uit oostelijke richting waargenomen. De man op de uitkijkpost dacht dat de vliegtuigen overvlogen. Een kwartier later hoorde hij echter opnieuw motorgeronk op grote hoogte, bijna onmiddellijk gevolgd door twee daverende bominslagen en het vuur van een groot aantal brandbommen. De man op de Ambachtsschool meende drie vliegtuigen te kunnen onderscheiden die in noordelijke richting wegvlogen.

Het was zo snel gegaan dat er zelfs niet eens luchtalarm was gegeven. Het duurde even voor men de schade kon overzien. Er waren branden aan het Van der Feltzpark, bij de Kolk en aan het eind van de Schoolstraat. Het ergst was een aantal huizen aan de Esstraat getroffen. Daar waren geen brandbommen terechtgekomen, maar twee brisantbommen die er voor een enorme schade zorgden. Zeven mensen kwamen bij dit bombardement in de Esstraat om het leven. Eigenlijk was dit voor de eerste keer dat Assen écht met het oorlogsgeweld in aanraking kwam. De bommen van die vrijdagmorgen brachten het blinde geweld in het stadje. De oorlog die geen onderscheid maakte tussen vriend en vijand, tussen burger en militair.

Verboden voor Joden

Eind 1941 verschenen de eerste bordjes met 'Verboden voor Joden' in de stad. In het voorjaar van 1942 moesten de Joden met de gele jodenster lopen, in juni werden alle joodse mannen tussen de 18 en 55 in werkkampen tewerkgesteld. Het moeten er uit Assen zo'n 75 zijn geweest. Op 2 oktober 1942 werden de bewoners van de werkkampen naar het Kamp Westerbork gebracht. In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 trof de rest van de Asser joodse gemeente - de overgebleven oudere mannen, vrouwen en kinderen - hetzelfde lot. Die nacht stonden 234 joodse Assenaren op het plein van de Noordersingelschool op de vrachtauto's te wachten die ze naar Westerbork zouden brengen. Het politie-rapport vermeldde dat zich bij het joden-transport geen bijzonderheden hadden voorgedaan.

Wachten op de bevrijding

In Assen ging het leven door. Zo goed en zo kwaad als het ging, want iedereen voelde de oorlog natuurlijk wel degelijk. Niet letterlijk, want gebrek aan voedsel is in Assen nauwelijks voorgekomen. De stad was maar klein en het platteland was dichtbij. Toch had iedereen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat - tot in z'n dromen toe - de oorlog bij de kop. De oorlog greep in in je denken en in je moraal. Wat normaal mocht, mocht nu niet. Het was steeds uitkijken wát je zei en tegen wíé je het zei. Iemand die je niet kende, was verdacht. Het waren de jaren van liegen en bedrogen worden; de jaren van meepraten en meelopen alsof je leven ervan afhing...

Dat gold voor iedereen van groot tot klein. Schoolkinderen moesten voor de Duitsers beukenootjes zoeken in het Asserbos. Wie wat ouder was, moest aardappels rooien bij NSB-boeren. Met handkarren en kinderwagens trokken de Assenaren het bos in om met bijlen te sprokkelen, want brandstof werd schaars. Steeds vaker hielden de Duitsers razzia's op zoek naar sieraden, fietsen en radio's. De weinigen die hun radio niet meegaven, en de zegels in de meterkast durfden verbreken om wat elektriciteit te krijgen, vertelden het nieuws van Radio Oranje. Over de bevrijding die iedere dag een beetje dichterbij leek te komen. Het wachten werd iedere dag moeilijker...

Verantwoording:

Dit artikel is gebaseerd op de aflevering 'De dag dat de Duitsers moffen werden' uit de artikelenreeks 'Asser Geschiedenissen' die Boivin in de periode 11 oktober 1980 tot 14 april 1981 in het Nieuwsblad uit het Noorden publiceerde (later in enigszins bijgewerkte vorm verschenen als boek onder dezelfde titel). Voor deze publikatie werd de inhoud onder andere aangevuld met informatie uit recenter onderzoek, met name F.J. Hulst en H.M. Luning, *De Joodse gemeente Assen. Geschiedenis van een behoorlijke kille, 1740-1976* (Assen, 1991) en H.M. Luning, *Gemeentepolitie Assen. Van Kerspelsoldaat tot Regio-agent 1714-1994* (Assen, 1994).

A.J.A. Mook-Molewijk

Het Wilhelmina Ziekenhuis in de oorlog

In 1939 had het Asser Wilhelmina Ziekenhuis 135 bedden en zo'n 70 personeelsleden. Geneesheer-directeur P. Heeres werkte tevens als internist in het ziekenhuis waar toen verder slechts twee specialisten vast aan verbonden waren, namelijk de chirurg en vrouwenarts T. Bast en de kinderarts C. Verboom. De overigen, zoals de KNO-arts, de oogarts, de huidarts en de zenuwarts, hielden er slechts één of twee keer per week spreekuur. Heeres werd per 1 september 1939 geneesheer-directeur van het St. Elisabethgasthuis in Haarlem. Tot zijn opvolger werd benoemd Dr. H.W. Mook uit Groningen. Hij was eveneens internist en nam ook de praktijk van Heeres over. Zuster Ybes, de 'adjunct-directrice' - feitelijk was ze de directrice - vertrok op 1 januari 1940 ook naar het St. Elisabethgasthuis. Tot haar opvolgster werd zuster P.A. Keur uit Leiden benoemd. Het Wilhelmina Ziekenhuis had een nieuwe directeur en directrice, toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak.

Het eerste oorlogsjaar

Bij de inval van de Duitsers op 10 mei 1940 ging bijna de helft van de patiënten op vrijwillige basis naar huis. Na enige dagen kwamen de meesten weer terug. In de eerstvolgende bestuursvergadering werd een bezuinigingscommissie ingesteld onder leiding van penningmeester Van Staveren. In augustus bracht ze rapport uit en veel van haar adviezen werden uitgevoerd. Zo werden er drie stoompannen gekocht, hetgeen een grote bezuiniging op gas betekende. Op de koffie werd bezuinigd door bereiding daarvan met koffie-extract. De tuin werd voor een groot deel tot moestuin omgespit.

In de bestuursvergadering van november 1940 kwam een schrijven van het gemeentebestuur ter tafel over afgifte van verklaringen door het personeel inzake afstam-

ming van joodse afkomst en een schrijven over afgifte van verklaringen inzake het zich onthouden van handelingen tegen de Duitse Wehrmacht. Deze verklaringen moesten door nieuw aan te stellen personeel worden afgelegd. Beide werden "ten gebruik aan de geneesheer-directeur gegeven", maar het is vrijwel zeker dat ze niet gebruikt zijn. Bij sollicitatiegesprekken hoopte de directeur door terloops te vragen naar lidmaatschappen van bijvoorbeeld jeugdverenigingen bovendien te voorkomen dat er NSB-ers in dienst kwamen.

In mei 1941 boog het bestuur zich over een bericht betreffende het in dienst houden van joods personeel. Het werd ter afdoening in handen gesteld van de directeur. In de volgende vergadering deelde Mook mee dat de heer Mathijssen sinds

Het Wilhelmina Ziekenhuis aan de Oosterhoutstraat op een Ansichtkaart uit circa 1937. Bij de witte paaltjes rechts van het midden begint het Oosterhoutje (collectie Gemeentearchief Assen)

enige tijd niet meer in het ziekenhuis mas-seerde en dat in overleg met hem het con-tract werd opgezegd. Op de vergadering van 6 november 1941 lag er het bevel dat de naam Wilhelmina Ziekenhuis wijziging moest ondergaan. De voorzitter stelde voor "totdat hierin weer wijziging kan worden gebracht", het woord Wilhelmina op de officiële stukken weg te laten en te spreken van: het ziekenhuis te Assen. De gewraakte letters werden van de gevel van het ziekenhuis verwijderd.

De bezetting van bedden in het ziekenhuis was in 1941 voortdurend hoog. Onder de patiënten waren nogal eens gewonden van beschietingen. Dagverblijven als zodanig waren er niet meer, daar ze in gebruik werden genomen als ziekenzalen. Som-mige badkamers werden als isoleerver-trekken ingericht. Vooral op de kinderaf-deeling was er veel plaatsgebrek.

Varkens en schaarste

In 1942 bedacht zuster Keur het plan om een paar varkens aan te schaffen en die in een hok achter in de tuin onder te brengen. Ze werden vetgemest met afval van het ziekenhuis, zodat men op geregelde tijden een flinke hoeveelheid vlees had. Ook ging zuster Keur er dikwijls zelf op uit om etenswaren en koffie te halen. Mook vroeg haar niet hoe en waar ze dat klaar speelde, maar door de oorlog heen wist zuster Keur steeds patiënten en personeel van vol-doende voeding te voorzien.

Er kwam ook schaarste aan verplegingsar-tikelen en medicamenten. Het gebeurde daardoor zelfs wel eens dat patiënten moesten worden geweigerd. Apotheker Karsten zorgde gedurende de hele oorlog, naast de medicijnen waar hij nog aan kon komen, voor infuusvloei-stoffen. Het steri-liseren ervan deed hij in weckketels op een turfvuur buiten bij de apotheek. Later in de oorlog kwamen er soms medicijnen uit Zweden, zoals insuline.

Chirurg Bast moest in april 1942 onder-duiken, omdat hij in het verzet tegen de Duitsers zat. Zijn poging om in Zwitser-land te komen mislukte. Hij kreeg tuber-culose, waarvoor hij bij zijn huis in Rolde

Op last van de bezetter werd eind 1941 het woord 'Wilhelmina' van de gevel verwijderd (collectie Mw. A.J.A. Mook-Molewijk, Assen)

kuurde. In zijn plaats kwam chirurg De Ronde naar het ziekenhuis, enige tijd later opgevolgd door dokter Kainama, die tot september 1945 zou blijven. In april 1944 lukte het Bast om weer in het ziekenhuis te gaan werken.

Geen gevangenis

In 1942 begon de deportatie van de Joden. Eerst werden de mannen tewerkgesteld in werkkampen, waarvan er één bij Hijker-smilde werd ingericht. Eén van de mensen uit dat kamp werd via de Smildeger huis-arts Freeve in het ziekenhuis opgenomen. Toen tijdens zijn opname alle Joden uit de werkkampen naar Westerbork werden gebracht, kon deze patiënt dankzij een bevriende rechercheur uit het ziekenhuis ontsnappen. Na de oorlog kwam hij nog een keer langs om zijn in het ziekenhuis achtergelaten tas op te halen.

Ook de vrouwen, kinderen en oudere man-nen van de grote joodse gemeenschap in Assen werden in oktober 1942 naar Wes-terbork gebracht. Degenen die als patiënt

in het ziekenhuis lagen, probeerde men daar zo lang mogelijk te houden, ook als ze niet meer ziek waren. Drie van hen lukte het vanuit het ziekenhuis onder te duiken: Mozes Boekbinder, Meinhard Gans en Ido Wolf. Tevoren vroeg één van hen aan Mook of dit geen kwaad kon voor het ziekenhuis. Zijn antwoord was: "Het is hier geen gevangenis; ieder kan hier in- en uitgaan, wanneer hij dat wil". Karel Nathans werd door zijn ouders uit het ziekenhuis opgehaald om mee naar Westerbork te gaan. Mook vond dat dat vanwege zijn toestand niet kon en belde erover met kampcommandant Gemmeker in Westerbork. Deze zei dat ze in het kamp ook een goed ziekenhuis hadden...

Ondanks alles werd geprobeerd het werk zoveel mogelijk gewoon door te laten gaan. En ondanks alles bleef de sfeer in het ziekenhuis goed, onder andere dankzij de feestjes die zuster Keur met of zonder aanleiding organiseerde. Tijdens de strenge winter van 1942 kwam ze bijvoorbeeld op het idee om een arresletocht door het

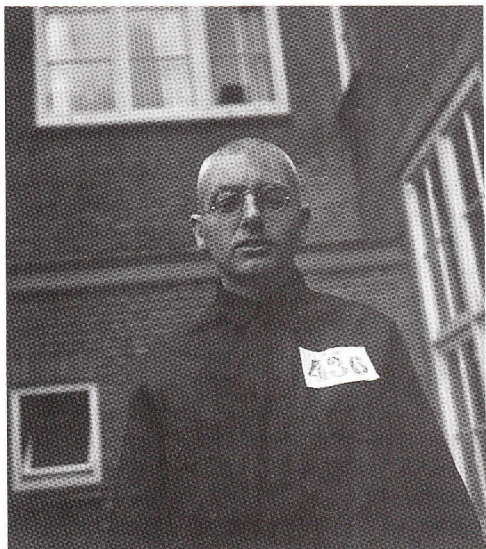
In de zeer strenge winter van 1942 organiseerde zuster Keur een arresletocht door het Assefbos voor tbc-patiënten. Hier vertrekt de slee vanaf het ziekenhuisterrein (collectie Mw. A.J.A. Mook-Molewijk, Assen)

Asserbos te organiseren voor de tuberculosepatiënten in het ziekenhuis.

Artsenverzet

In september 1942 moesten alle artsen zich via een hun toegezonden formulier aanmelden bij de Artsenkamer van de NSB-arts Croin. Het in 1941 opgerichte Medisch Contact, het centrum van artsenverzet waaruit geregeld berichten naar de artsen werden verzonden via vertrouwensmannen en koeriers, adviseerde niet te tekenen. Hieraan werd op grote schaal gehoor gegeven: van de 5600 Nederlandse artsen vulden slechts 750 het formulier in. In februari 1943 vroeg Croin de Nederlandse artsen nogmaals zich te melden, maar ook nu weer lieten slechts weinigen zich intimideren. Medisch Contact bedacht hierop een juridische constructie waardoor men formeel niets met de Artsenkamer te maken zou hebben. Door afstand te doen van de bevoegdheid tot uitoefening van het beroep arts, verviel ook het recht om de titel 'arts' te voeren en daarmee de verplichting zich bij de Artsenkamer aan te sluiten. Tot het uitoefenen van 'beroepsdaden' bleef men echter gerechtigd op grond van de afgelegde examens. Op 25 maart 1943 werd op de gevels van de artsenpraktijken zodoende de aanduiding 'arts' overgeplakt...

Aanvankelijk beschouwde Seyss-Inquart het artsenverzet als een zuiver Nederlandse aangelegenheid, maar na de meislakingen besloot hij onder andere de artsen harder aan te pakken. Hij vaardigde een verordening uit om bij staking of vermindering van arbeidsprestatie zware straffen te kunnen uitdelen. Medisch Contact formuleerde een brief gericht tegen de instructie van Seyss-Inquart en de Artsenkamer. Deze moest door iedere arts getekend en verstuurd worden op een nader te bepalen tijdstip. Maar enkele artsen zagen dit laatste over het hoofd en verstuurden de brief midden juni. Seyss-Inquart nam het hoog op en liet de artsen die de brief hadden verzonden, arresteren. Medisch Contact adviseerde daarop alle artsen de brief te versturen: Seyss-Inquart ontving er 3500. Er werden zo'n 400 artsen gearresteerd en naar het concentratiekamp

Kaalgeschoren en nog in zijn kampkleding met gevangenisnummer arriveerde Dr. H.W. Mook op 7 juli 1943 vanuit het concentratiekamp Amersfoort in Assen. De volgende dag ging hij weer aan het werk (collectie Mw. A.J.A. Mook-Molewijk, Assen)

Amersfoort gebracht, waaronder Mook en zijn assistent De Groot.

Mook gearresteerd

Mook en De Groot werden op zaterdag 26 juni 1943 in het Wilhelmina Ziekenhuis gearresteerd en naar het Huis van Bewaring gebracht. Drie dagen later werden ze per trein naar Amersfoort vervoerd. Op de bestuursvergadering van 30 juni vertelde de voorzitter enige hoop te hebben Mook en zijn assistent vrij te kunnen krijgen, omdat een internist in een ziekenhuis niet kon worden gemist zonder dat daaruit nadelen voor de patiënten ontstonden. Internist Drukker van het sanatorium uit Appelscha werd gevraagd voor spoedgevallen te willen helpen en dokter Wielinga hield een oogje in het zeil bij de patiënten van Mook. Verder deelde de voorzitter het bestuur mee dat zuster Keur naar Amersfoort was vertrokken om Mook vrij te krijgen. Hoewel haar altijd veel lukte, kreeg ze dit niet voor elkaar.

Op medisch gebied ontstond in ons land in de zomer van 1943 een chaotische situatie, waarbij de medische verzorging in het

ongerede dreigde te raken. Dit gaf ook bij de Duitse Wehrmacht aanleiding tot bezorgdheid. Toen in deze gespannen situatie Medisch Contact berichten bereikten dat de Duitsers tot een compromis wilden komen, probeerde men daar door een tussenpersoon op in te gaan. Als oplossing voor de situatie bedacht men een schriftelijk excuus aan Seyss-Inquart, waarin stond dat het niet de bedoeling was geweest om hem te beledigen. Alle artsen die deze brief zouden verzenden, zouden met rust gelaten worden. De Sicherheitspolizei zou hen wel een waarschuwing geven en een boete van vijftig gulden opleggen. Dit gold ook voor de gearresteerde artsen. Medisch Contact adviseerde de artsen deze brief te schrijven en vervolgens werden de gevangen artsen geleidelijk vrijgelaten, de laatsten pas in augustus. Mook en zijn assistent kwamen op 7 juli 1943 weer thuis en gingen de volgende dag weer aan het werk.

Kinderarts Verboom ondervond in dit jaar ook aan den lijve wat voor gevolgen een oorlog kon hebben: rijdend in zijn auto werd hij beschoten door een Engels vliegtuig. Zijn rechterarm werd geraakt, waardoor hij een jaar lang zijn praktijk niet kon uitoefenen. Assistent-artsen uit de kinderkliniek van het Academisch Ziekenhuis in Groningen vervingen hem.

NSB-ers en Duitsers in het ziekenhuis

Op de bestuursvergadering van 1 juni 1943 was ondertussen medegedeeld dat de begin 1941 afgezette burgemeester Bothenius Loman geen bestuursfuncties meer mocht vervullen en dus af zou treden. In de vergadering van december 1943 memoreerde de voorzitter de aanwezigheid van twee nieuwe bestuursleden, namelijk de NSB-burgemeester Boelems en de NSB-er Lebbe. Daarna was er in oorlogstijd nog slechts één bestuursvergadering, namelijk op 29 maart 1944, toen er financiële kwesties en salarissen werden besproken.

Onder de patiënten van het Wilhelmina Ziekenhuis waren regelmatig Duitsers, die door hun Duitse artsen werden gestuurd. Op de interne afdeling lagen de gewone soldaten in een serre, terwijl de hogeren in

rang op de klasse-afdeling kwamen. Ze werden goed behandeld, maar men was wel afstandelijk in het contact met hen. Toen een officier in het ziekenhuis overleed, moest hij door de verpleegsters met de Duitse versierselen op zijn borst worden afgelegd.

Roeland van de Arbeidsdienst

Vooraf vanaf september 1944, na Dolle Dinsdag, verslechterde de toestand in het ziekenhuis en liepen de spanningen op. Dit wordt geïllustreerd door de geschiedenis van een jongeman die in Vledder in het kamp van de Nederlandsche Arbeidsdienst was tewerkgesteld. Enige mannen in dit kamp kwamen in contact met een verzetsgroep die hen wilde helpen onderduiken. Sommigen voelden daar wel voor en in de nacht van 7 op 8 september pleegde de verzetsgroep een overval op het kamp. Wie wilde onderduiken, kon met hen meegaan: achttien jongens deden dat. Ze werden tijdelijk ondergebracht in schuilhutten in de bossen bij Vledder en Wateren. De volgende ochtend vond de Sicherheitspolizei uit Assen één van die schuilplaatsen. De mannen werden eruit gehaald, ze werden mishandeld en daarna neergeschoten. Eén van hen, de achttienjarige Roeland IJsselstein uit Gouda, bleek echter niet dood te zijn. Hij wist overeind te komen en een boerderij bij Wateren te bereiken, ondanks een schotwond in zijn linkerschouder. De boer waarschuwde de dokter in Appelscha, die de gewonde jongeman per ambulance naar het ziekenhuis in Assen liet brengen.

In het ziekenhuis had Roeland de neiging om met anderen over het gebeurde te praten, wat natuurlijk levensgevaarlijk was. Men bracht hem daarom onder bij wijkverpleegster zuster Bos, die tegenover het ziekenhuis woonde. Toen Roeland een wondinfectie kreeg, moest hij echter weer in het ziekenhuis worden opgenomen. Er was toen juist een trein beschoten, zodat hij als 'gewonde van de beschieting' kon worden ingeschreven. Een poosje later kon hij naar Gouda worden gebracht door een vertegenwoordiger van een farmaceutische industrie uit het westen. In het ziekenhuis haalde men opgelucht adem...

Steeds meer patiënten

In oktober 1944 werden in verschillende plaatsen in het land alle mannen van 17 tot 50 jaar opgeroepen om voor de Organisation Todt (OT) te werken. De OT vestigde een Oberbauleitung in Assen. Veel mannen doken onder. Een paar jongens die nog op de middelbare school zaten, kregen dankzij hun baantje in het ziekenhuis een Ausweis, waardoor ze niet hoefden onder te duiken. In het ziekenhuis kregen ze van zuster Keur allerlei karweitjes te doen. Zo moesten ze de lift met de hand bedienen als de stroom uitviel en patiënten vervoeren met de fietsbrancard. Af en toe ook moest iemand op de fiets naar Groningen om er bijvoorbeeld urine voor onderzoek naar het bacteriologisch laboratorium te brengen. Een andere bijzondere werknemer van het ziekenhuis was de directeur van de HBS in Winschoten. Hij was ontslagen en in zijn plaats was een NSB'er benoemd. Mook kende hem en bezorgde hem met een baantje op het laboratorium van het Wilhelmina Ziekenhuis een Ausweis.

Er kwamen in de laatste oorlogsmaanden veel meer patiënten voor opname in het ziekenhuis dan tevoren. Waren het er in 1939 nog 1293, in 1944 waren het er 2083 en in 1945 2523. De oorzaak hiervan was, naast de slechtere omstandigheden op het punt van voeding en hygiëne, vooral de toename van de plaatselijke bevolking door de oorlogsomstandigheden. In oktober 1944 vorderde de OT Port Natal om degenen onder te brengen die in de buurt van Assen moesten spitten. In november kwamen enkele honderden Tesselaars naar Assen, die op een erg onhygiënische manier waren ondergebracht in de Dr. De Visserschool aan de Oosterhoutstraat. Ze kwamen bij toerbeurt in het ziekenhuis om te baden en eventueel voor schurfft behandeld te worden of te worden ontluisd. Apotheker Karsten maakte de schurfftzalf op een potkachel in de tuin achter zijn apotheek. Uit Limburg kwamen tenslotte honderden evacués die voor het oorlogsgeweld uit naar het Noorden vluchtten. Hun kinderen werden voor een groot gedeelte 's nachts in het ziekenhuis opgenomen en verzorgd.

Tot overmaat van ramp brak er een difterie-epidemie uit. De barak voor besmettelijke ziekten op het ziekenhuisterrein werd te klein en er moest worden geïmproviseerd om het aantal bedden uit te breiden. Zo werd de gereformeerde school aan de Schoolstraat voor de difteriepatiënten in gebruik genomen en werd de kleuterschool naast het ziekenhuis als noodbarak ingericht. Ook werd de 'Villa' aan de Zuidersingel 3 gehuurd, waar ongeveer 25 patiënten konden worden ondergebracht. In totaal werd op deze manier een uitbreiding van het ziekenhuis met zo'n honderd bedden bereikt.

De voeding leverde steeds meer moeilijkheden op, al werd er van verschillende kanten geholpen en slaagde zuster Keur erin zo nu en dan wat extra's te krijgen. Met kunst- en vliegwerk lukte het toch om iedereen voldoende te eten te geven. Tegen het eind van de oorlog waren gas en water het grootste deel van de dag afgesloten. Alleen 's morgens en 's avonds was er ongeveer een uur gas en water. 's Morgens zette men dan ook emmers met water in de speelkeuken om voorraad te hebben

voor overdag. Voor het verwarmen van voedsel werden meestal petroleumstellen gebruikt. Sommige patiënten namen hun eigen beddegoed mee.

Onderduikers in het ziekenhuis

Onder de opgenomen patiënten waren nogal wat OT-arbeiders. Verscheidenen van hen bleven in het ziekenhuis, eigenlijk als onderduikers. Op het laboratorium kreeg men dan de opdracht om een onderzoek op difterie of tuberculose als positief door te geven of er werd 'een ziekte bij gefantaseerd'. Veel van deze patiënten zaten in de Villa. Ze stuurden directie, artsen en personeel op oudejaarsdag 1944 een met potlood geschreven briefje waarin hen een gelukkig 1945 werd toegewenst en dank werd gebracht voor wat het ziekenhuis voor hen had gedaan.

Zuster Keur en het personeel wisten wel dat sommige patiënten eigenlijk onderduikers waren, maar ze wisten vaak niet wie dat waren. Sommige OT-onderduikers kregen een baantje in het ziekenhuis, zoals Everhard van Royen, de bekende

Deze foto van optredend personeel in het ziekenhuis werd genomen op één van de feestjes die zuster Keur tijdens de oorlog met of zonder aanleiding organiseerde om de stemming goed te houden (collectie Mw. A.J.A. Mook-Molewijk, Assen)

Een examengroep in oorlogstijd, met allemaal zusters van het Wilhelmina Ziekenhuis. Geheel links zuster Keur. De drie heren zijn van links naar rechts dokter Kainama, dokter Mook en dokter Verboom (collectie Mw. A.J.A. Mook-Molewijk, Assen)

fluitist van het Concertgebouworkest. Zijn joodse vrouw zat in het kamp Westerbork. Van Royen werkte in het ziekenhuis als badknecht en hielp bij het ontluizen van patiënten. Met kerstmis zong altijd een zusterkoortje. Ook Mook, die goed kon zingen, liet zich dan niet onbetuigd, meestal op de piano begeleid door zijn vrouw. Op kerstmis 1944 werd hij begeleid door zuster Duisterwinkel, die op een verrijdbaar orgeltje speelde, en door Everhard van Royen op de fluit.

Mitrailleurs op de gang

Af en toe werden in de laatste oorlogswinter hongervluchtelingen opgenomen. Ze waren vaak bij boeren geweest, aten daar voor het eerst weer eens een keer goed en kregen dan diarree. Het gebeurde dat ze dan nog nèt bij het ziekenhuis konden komen en uitgedroogd op de stoep lagen.

Als een gevangene in het ziekenhuis moest worden opgenomen, werd deze door Duitsers met mitrailleurs in de aanslag bewaakt en mochten alleen bepaalde verpleegsters hen verzorgen. Zo'n gevangene was Freerk Datema van de Knokploeg Drenthe, die had meegedaan aan de overval op het Huis van Bewaring in Assen. Op 29 december werd hij zwaargewond in het ziekenhuis opgenomen, nadat hij bij Rolde door Duitsers was aangehouden. Datema werd geopereerd door Kainama en in en bij de kamer waar hij daarna heen werd gebracht, stonden Duitsers met mitrailleurs. De klasse-afdeling moest op bevel van de Duitsers middenin de nacht

worden ontruimd. Een deel van deze patiënten werd op de gangen ondergebracht. Omdat Datema er slecht aan toe was, vroeg zuster Keur hem of hij familieleden had die gewaarschuwd moesten worden. Datema wilde dat niet en weigerde zijn naam te zeggen. Op 30 december 1944 overleed hij.

Smallenbroek, een andere gevangene van de Duitsers, werd opgenomen met een wond aan zijn been waarbij wondroos was ontstaan. Ook bij hem stond op de kamer en op de gang een Duitser met machinegeweer. Na zo'n twee weken werd hij weer naar het Huis van Bewaring overgebracht, hoewel de wond nog niet was genezen. Iedere dag ging een zuster met een keteltje warm water en verband naar het Huis van Bewaring om hem te verzorgen. Vlak voor de bevrijding werd Smallenbroek gefusilleerd. Een andere gebeurtenis die in het ziekenhuis diepe indruk maakte, was de gevangenneming van KNO-arts Brinkman door de SD in het begin van 1945. Na een verblijf van enige weken in het Huis van Bewaring werd Brinkman overgebracht naar een concentratiekamp in Duitsland. Hij overleed daar aan vlektyfus.

De bevrijding

Toen de geallieerde legers Assen naderden, werden zoveel mogelijk patiënten ontslagen. Met het oog op eventuele vernielingen werden enkele noodvoorzieningen getroffen, zoals het aansluiten van de waterleiding op een natuurlijke bron op het terrein van Overcingel. Op 12 april 1945 werd in het ziekenhuis een Duitse verbandplaats ingericht, waarvoor een paar zalen moesten worden ontruimd. Die nacht bleven Bast, Mook en zijn toenmalige arts-assistente Nauta in het zieken-

huis. De kinderen en een aantal volwassenen waren in de kelder gebracht. De gewonde Duitsers die die nacht binnenkwamen, werden bij gebrek aan bedden op matrassen gelegd. Toen de Canadezen de volgende ochtend Assen binnentrokken, leek het of het hele personeel naar buiten holde; iedereen was blij! Vrijwel onmiddellijk werden de letters 'Wilhelmina', die in 1941 op de zolder waren opgeborgen, weer op de muur bevestigd.

Op 12 mei 1945 organiseerden zuster Keur en Mook een tuinfeest, waaraan ook Canadese, Engelse en Nederlandse militairen deelnamen. Everhard van Royen gaf uit dankbaarheid een concert, op de klavecimbel begeleid door zijn vrouw, die Westerbork had overleefd.

Op 2 juli 1945 vond de eerste vergadering van het ziekenhuisbestuur na de bevrijding plaats. Bothenius Loman, hersteld in zijn functie als burgemeester, zat wederom in het bestuur. Mook bracht verslag uit van het door hem gevoerde beleid in de lange

periode dat er geen bestuursvergadering was geweest. Hij vertelde onder andere over de vele vreemdelingen die vóór het einde van de oorlog werk hadden gevonden in het ziekenhuis. Ten tijde van deze bestuursvergadering was er een tekort aan personeel. De problemen waar men toen voor stond, konden echter in vrijheid worden aangepakt.

Verantwoording:

Vrijwel alle feitelijke gegevens over de ziekenhuisorganisatie zijn afkomstig uit de notulen van de bestuursvergaderingen van de Vereniging Het Wilhelmina Ziekenhuis en de jaarverslagen. Daarnaast werd door de auteur voor dit artikel een groot aantal gesprekken gevoerd met mensen die in de oorlogstijd bij het ziekenhuis waren betrokken. Als aanvulling op de aldus verkregen informatie werden onder andere geraadpleegd L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*; J. Lambregts, *Vledder in de Tweede Wereldoorlog*; S. Schoon, *De Knokploeg Noord-Drenthe* en Ph. de Vries, *Medisch Contact - Geschiedenis van het verzet der artsen in Nederland*.

De bevrijding gaf ook in het Wilhelmina Ziekenhuis uiteraard aanleiding tot grote vreugde. Hier een aantal zusters bij een soldaat op een Canadese jeep (collectie Mw. A. Nieboer, Assen)

Jan Hof

De familie De Ruiter

Verzet in Assen

Op 14 december 1994 onthulden een dochter en twee zonen een straatnaambord waarop de naam van hun vader staat: de Hendrik de Ruiterstraat. Deze naam vertegenwoordigt alle Asser verzetsmensen, hen die door nazi-geweld het leven lieten, maar ook hen die de oorlog mochten overleven. Waarom de naam van Hendrik de Ruiter?

Precies vijftig jaar geleden gebeurde wat eigenlijk al maanden eerder had kunnen gebeuren. Op 21 maart 1945 overvielen meer dan honderd Duitse soldaten en Nederlandse landwachters na een algehele omsingeling het huis van de familie De Ruiter aan de Parallelstraat, nummer 11. Er klonken schoten en even later werden vader Hendrik (52), moeder Geertje (46), zonen Jacob (roepnaam Jaap, 23) en Hendrik Jan (roepnaam Henk, 18) en dochter Aafje (10) bewaakt door een aantal gewapende Duitsers lopende naar het Huis van Bewaring aan de Brink gebracht. Voor de drie mannen was het het voorportaal van de dood, zoals drie weken later zou blijken. Het was allemaal begin november 1944 begonnen. Toen had de Asser verzetsman Bé van der Schaaf zich bij de familie De Ruiter gemeld met de vraag of er voor een poosje plaats was voor een belangrijke illegale werker. Vader Hen-

drik en zoon Jaap - die ermee was begonnen - hadden zich al geruime tijd met verzetswerk beziggehouden en het adres aan de Parallelstraat was bij de illegaliteit dus goed bekend. Het ging niet om zo maar een verzetsman, zoals al gauw zou blijken.

Extra agenten

In de nacht van 5 op 6 oktober 1944 waren

Hendrik de Ruiter (collectie Mw. A.H.E. Kok-Tigelaar, Assen)

twee agenten van het Bureau Inlichtingen bij Orvelte gedropt om het verzet in het noorden te helpen. Na de mislukte Slag om Arnhem was duidelijk geworden dat noordelijk Nederland voorlopig niet bevrijd zou worden. Men besloot toen om de daar reeds opererende agenten van de groep 'Packard' aan te vullen en de verzetsstrijders van meer wapens en munitie te voorzien. Begin augustus was Engelandvaarder Karel Mans al samen met een telegrafist, de Brabander Martinus Sutherland, in de buurt van Groot-Ammers bij de Lek gedropt. Na wat voorbereidend werk in het westen moest hij naar Groningen gaan om daar seinposten in te richten, die het noorden zouden bestrijken. Mans, alias 'Vuurtoeren' moest de ontvangst van de twee nieuwe agenten voorbereiden. Daarvoor ging hij eind september naar zijn contactadres Westersingel 4 in Groningen, van waar hij op de fiets naar Assen vertrok. Daar legde hij contact met de plaatselijke KP (knokploeg), die de ontvangst van de Packardleden moest organiseren.

Volgens plan verscheen op de late avond van 5 oktober een vliegtuig boven de gemarkeerde droppingszone aan het Oranjekanaal bij Orvelte, met daarin de voormalige wachtmeester der huzaren Cornelis Hendrik van Bommel (31) uit Harmelen en de Haagse student Gerard Kouwenhoven. Nadat zij veilig waren geland, volgden ook nog vijftien containers met wapens en munitie en een speciaal ontworpen mand, waarin twee zenders zaten. De containers werden begraven. De zenders en wat persoonlijke spullen van de agenten gingen met paard-en-wagen naar een boerderij die halverwege de weg naar Assen lag en die als onderdak voor de eerste nacht diende. De volgende dag bracht een wagen van het Rode Kruis de agenten naar het huis van dokter Baudoin aan de Vaart. Daar verbleven ze tot hun vertrek naar het contactadres in Groningen. Daar door Karel Mans en de plaatselijke KP ontvangen, werd al gauw besloten dat Van Bommel naar Assen zou terugkeren om daar een zendpost onder de codenaam 'IJsberg' in te richten. Dokter Baudoin, even vindingrijk als moedig - de reis van 'IJsberg' en z'n zender ging van Groningen naar Assen per Rode Kruis-ambu-

Cornelis Hendrik van Bommel. Op deze foto van vlak voor de oorlog draagt hij het uniform van wachtmeester der huzaren (collectie Mw. A.H.E. Kok-Tigelaar, Assen)

lance, besteld door de dokter - bood Van Bommel onderdak in zijn eigen huis tot er een nieuwe geschikte plek voor hem gevonden was.

Als permanente lokatie voor een met een zender uitgeruste geheim agent was het doktersadres totaal ongeschikt. In een te brede kring was het namelijk bekend als een broeinest van het verzet. Via het huis van Luchien Steen in de Venestraat en de familie Rotteveel aan de Broeklaan belandde Van Bommel door bemiddeling van KP-er Bé van der Schaaf als 'Henk Verhoef' bij de familie de Ruiter aan de Parallelstraat 11. Hun huis grensde aan het terrein van de melkfabriek Acmesa; een goede plek. Voor de burgers was al enige tijd geen electriciteit meer beschikbaar, maar via een lang snoer kon het huis van De Ruiter worden voorzien van stroom van de fabriek. Van Bommel ging aan het werk, met Jaap de Ruiter als zijn belangrijkste koerier; die zorgde ervoor dat de ingekomen berichten terecht kwamen bij

Op deze luchtfoto uit circa 1937 midden-boven de gebouwen van de Acmesa, met direct daaraan grenzend, aan de met bomen omzoomde Parallelstraat, het huis van de familie De Ruiter. In het pand linksonder, op de hoek van de Prins Hendrikstraat en de Stationsstraat, was de SD-post gevestigd. Rechtsonder het Stationskoffiehuis - het latere Hotel Overcingel -, waarvan nu alleen nog het koepeltje resteert (collectie Gemeentearchief Assen, foto K.L.M. Aerocarto)

de verzetsgroepen en dat door het verzet verzamelde informatie via de seinsleutel van 'IJsberg' naar Londen kon worden gestuurd.

De inval

Het duurde bijna vijf maanden voordat de Duitsers er achterkwamen dat er in Assen een geheime zender verborgen zat. Een wonderlijk lange tijd. Misschien heeft een rol gespeeld dat het zendadres zich op minder dan 100 meter afstand van de SD-post op Prins Hendrikstraat 1 bevond: wie zou zo dicht bij een berucht SD-bureau ook een om de doodstraf vragende illegale activiteit vermoeden?

Van Bommel heeft van het begin af met grote regelmaat zijn zender gebruikt en door het oorlogsverloop is dat in de laatste maanden zelfs met een hoge frequentie gebeurd. De Duitsers moeten de zender een bepaalde tijd vóór 21 maart hebben uitgepeild. De omvang van hun actie moet namelijk dagen van voorbereiding hebben

gekost. Waarschijnlijk zijn ze ervan uitgegaan dat de zender zich ergens in het gebouwencomplex van de Acmesa bevond en dat zich daar misschien ook een verzetsgroep schuil hield. Het valt anders nauwelijks te verklaren dat er zo'n grote gewapende macht werd ingezet om het hele gebied tussen de Rolderstraat en het station af te zetten en te omsingelen.

Op 21 maart drongen SD-ers de melkfabriek binnen. Ze zetten directeur Idema dreigend de loop van een pistool op zijn hoofd en bedreigden ook andere personeelsleden. Daarna klommen de eerste overvallers over het hek dat het fabrieksterrein van het huis van De Ruiter scheidde. De familie zat net aan het middagmaal, toen de zwaar bewapende militairen binnenstormden en allen met geweld naar buiten dirigeerden. Daar werden zij tegen de schuur gezet. Een groep doorzocht het huis van onder tot boven, maar na enige tijd moest men teleurgesteld constateren dat er zich geen zenderontvanger in het huis bevond.

Net toen er aanstalten werden gemaakt om weer te vertrekken, viel het oog van een overvaller echter op een kledingstuk, dat wat uit de toon viel. Het was een jasje van niet-Hollandse snit, dat direct nieuwe actie teweegbracht. Eén van de meegebrachte herdershonden kreeg lucht van het jasje en gevolgd door een aantal SD-ers trok het beest door het hele huis. Op de bovenste verdieping ging de speurhond plotseling bij een slaapkamerwand tekeer. De volgers onderwierpen die wand van schrootjes aan een nader onderzoek en ontdekten de toegang tot de ruimte waarin agent Van Bommel en zijn zender verborgen zaten. Van Bommel sprong te voorschijn en probeerde al vurend met zijn pistool aan zijn belagers te ontkomen. Hij schoot twee Duitsers dood, voordat hijzelf zwaar gewond in elkaar zakte.

Terwijl Van Bommel naar het Wilhelmina Ziekenhuis werd vervoerd, waar hij nog dezelfde dag overleed, werd het hele gezin De Ruiter onder begeleiding van een groep Duitsers en landwachters naar het Huis van Bewaring overgebracht. Dochter Aafje herinnert zich nog dat ze deze trieste wandeling op haar sokjes moest maken. Niemand had namelijk meer de gelegenheid gekregen om voor het vertrek even naar binnen te gaan en wat kleren op te halen. Het was een bijzondere stoet die over de Stationsstraat trok. Het meest opvallend was het opgewekte gekef van het hondje Bobby, dat blij heen en weer galoppeerde om de bewaakte groep gevangenen, alsof het een lang verwachte zondagmiddagwandeling naar het Asserbos was. Nog voordat de Brinkstraat was bereikt, ving een toevallig passerend familielid het beestje op en nam het mee naar haar huis.

Meer gevangenen

Direct na aankomst in de gevangenis werden de gezinsleden elk apart in een cel gezet, Aafje naast die van haar moeder. Waar vader en de beide broers zaten, wist ze niet. Wat ze ook niet wist was, dat de volgende dag nog meer gevangenen waren binnengebracht in verband met de overval op het huis aan de Parallelstraat. Dat waren Hillie Tigelaar (23), de verloofde

van Jaap de Ruiter, haar moeder, twee zusters en een broer.

Al kort na de arrestatie van de familie De Ruiter was Hillie, die thuis was, op de hoogte gebracht van het gebeurde en meteen realiseerde ze zich dat behalve zichzelf nog meer mensen gevaar liepen. Ze dacht ogenblikkelijk aan Bé van der Schaaf, de KP-er die 'Henk Verhoef' bij hen had afgeleverd en die op de achtergrond ook altijd nog een rol speelde. Hillie stuurde haar zuster Atty direct naar de bakkerij van de Van der Schaafs in de Oosterhoutstraat. Daar hoefde ze al niet meer naar binnen te gaan, want de Duitsers waren haar voor. Gelukkig was Bé niet thuis, zodat ze onverrichterzake vertrokken.

Bij het ouderlijk huis van Hillie in de Schoolstraat ging het anders toe. Vanwege de relatie tussen Hillie en de gevangenen genomen Jaap de Ruiter golden de Tigelaars ook als zwaar verdacht, mede omdat Jaap in de rijwielzaak van de familie werkzaam was (vader Tigelaar was in 1942 overleden). Iedereen werd gearresteerd, ook dominee Van Bruggen, die net was gearriveerd om iedereen te waarschuwen, en een paar klanten. De volgende dag werd de enige huizen verderop wonende broer Gerard nog opgehaald.

De felheid waarmee de bezetters optraden werd niet alleen ingegeven door de opsporing van een geheime zender, maar vooral door de dood van de twee 'Grünen' bij de arrestatie van agent Van Bommel. Pas toen de naar de Oosterhoutstraat gestuurde Atty (26) terug was, ging het hele gezelschap, waaronder moeder Tigelaar en ook nog de dochters Iet (31) en Janke (32), lopend naar het Huis van Bewaring, begeleid door gewapende landwachters.

"Aaf, ben jij dat?"

Vanwege haar jeugdige leeftijd had de tienjarige Aaf in de gevangenis wat meer bewegingsvrijheid dan de anderen. Zij mocht van tijd tot tijd naar de binnenplaats, waar ze wat kon rondlopen en in haar eentje spelletjes doen zoals hinkelen. Ze was zich wel gewaar van het bijzondere

en bedreigende van de situatie, maar ze reageerde overeenkomstig haar leeftijd en daarom klonk bij het spelen vaak een lied. Bij zo'n gelegenheid hoorde ze plotseling een stem uit één van de cellen, waarvan het raam uitkwam op de binnenplaats. Toen ze er iets dichterbij liep, hoorde ze plotseling: "Aaf, ben jij dat?" Het was vader De Ruiter die haar, toen ze blij verast reageerde, toeriep: "Ik zal hier wat neerhangen, dan weet je waar ik zit". Vanaf dat moment hing bij het celraam van Hendrik de Ruiter een rode zakdoek.

De vrijheid die Aafje kreeg, ging veel verder dan die van de anderen. De SD-ers waren heel vriendelijk tegenover haar. Zij mocht behalve veel op de binnenplaats rondlopen, ook elke dag bij haar moeder op bezoek. Maar deze vriendelijkheid leidde niet tot het doel, dat ze ermee voor hadden. Verscheidene keren werd ze even apart geroepen en kreeg dan steeds dezelfde vragen te horen: "Wie waren er allemaal bij, als je vader naar de radio luisterde?" en "kwamen er vaak andere heren thuis met bijzondere boodschappen?" Van de jonge Aafje kwamen ze echter niets aan de weet.

Een aantal keren heeft ze de stem van haar vader mogen horen en bij één van die gelegenheden hoorde ze hem zeggen: "Aafje, wees later lief voor je moeder". Toen drong dat niet tot haar door, maar op latere leeftijd beseftte ze dat haar vader toen al een slechte afloop voor ogen had. Zijn stem klonk niet als voorheen. Later zou ze horen dat hij vaak tot bloedens toe was mishandeld, zo erg soms dat "als De Ruiter verhoord was er altijd extra gedweild moest worden", zo werd gezegd. De verhoorbeulen onder leiding van de 48-jarige Karl Hoffman uit Mürnaau kenden hun werk.

Roomboter

Op de ochtend van de dertigste maart, toen ze zich weer zingend onder het celraam van haar vader bevond, klonk het van achter het raam: "Je bent morgen jarig kind, vraag of je naar huis mag..." Die elfde verjaardag zal Aafje de Ruiter nooit vergeten. Een bewaakster kwam binnen en

gaf haar een schoteltje, waarop een plakje roomboter lag. "Van je vader, voor je verjaardag", zei ze. Van de gevangen zittende Drentse koeriersters Gré Reitsma en Rein Kuiper kreeg ze een tasje, gemaakt van een deken en verpakt in grof pakpapier, een kostbaar geschenk dat ze altijd zou koesteren. Een landwachter-bewaker kwam zelfs aan met een bosje bedeltjes. Die middag mocht ze inderdaad het Huis van Bewaring verlaten. Ze werd opgehaald door een tante, die in het voormalige ouderlijk huis van vader De Ruiter aan de Parallelstraat 4 woonde. Het eigen huis van de familie was helemaal leeggeroofd door SD-ers en Landwachters.

Hillie (voluit Anna Hillegonda) Tigelaar werd als de verloofde van een belangrijke mede-verdachte verscheidene keren verhoord door de hoofdbeul Hoffman, "een verschrikkelijke kerel met van die vreselijke bruine ogen, om bang van te worden". Hij wilde dat ze in het Duits antwoord gaf, maar dat weigerde zij. Hoffman was erop uit om de gevangenen tegen elkaar uit te spelen met opmerkingen en aanwijzingen die zo akelig nauwkeurig waren, dat ze alleen maar door verraad verkregen konden zijn. Bovendien plaatste hij insinuaties, waarvan hij hoopte dat die zowel Jaap als haar zouden doen breken. Hoezeer er verraad in het spel moest zijn geweest, leidde Hillie vooral af uit de zinspelende Hoffman maakte over de relatie die tussen haar en geheim agent 'Henk Verhoef' zou hebben bestaan. Ooit had zij wel eens 's avonds bij de achterdeur met Henk staan praten en dat moest dan door iemand vanaf het fabrieksterrein van de Acmesa gezien zijn. Dat verhaal kwam naar voren tijdens een verhoor, waarbij Jaap de Ruiter zonder dat zij het wist in een naastgelegen kamer zat. Jaap, die de uitdagende opmerking had gehoord, kon zich toen niet inhouden en schreeuwde: "Daar trap ik niet in, daar ken ik Hillie veel te goed voor. Zij weet trouwens van niets. Zij is nergens van op de hoogte!"

Provocatrice

Terwijl de geallieerden begin april steeds verder naar het noorden optrokken - de Achterhoek en Twente waren bevrijd en

de Canadezen waren bij Coevorden zelfs al de Nederlandse grens overgetrokken - hield de terreur in het Asser Huis van Bewaring aan. Geertje De Ruiter-Bakker, die bij haar verhoren ook nooit iets had losgelaten, zat in een cel met andere gevangenen. Van een bewaakster kreeg ze de tip dat daar een verraadster bij was, die uit was op het verkrijgen van inlichtingen. Het was de beruchte Geesien Bleeker, de provocatrice uit Delfzijl die aanvankelijk het verzet hielp, maar na het aangaan van een relatie met een Duitse officier tal van verzetslieden had verraden. Velen daarvan zijn omgekomen. Het tragische was dat deze vrouw aanvankelijk door het Drentse verzet was ontmaskerd en zou worden geliquideerd, maar dat te elfder ure was besloten haar weer vrij te laten.

Geertje de Ruiter-Bakker (collectie Mw. A.H.E. Kok-Tigelaar, Assen)

Een groot deel van Drenthe was al bevrijd en de geallieerden lagen op slechts een paar kilometer afstand van Assen, toen een bewaakster in de namiddag van 10 april plotseling bij Hillie Tigelaar kwam. Ze opende de celdeur en zei: "Kom mee, je moet even praten". Verbaasd volgde zij haar door de gang naar een andere cel en hoorde van achter de deur de stem van Jaap: "Hillie, ik moet weg..." "Waar moet je heen", kon zij hem met trillende stem nog vragen. Hij antwoordde: "Ik weet het niet. Kan niets meer zeggen. Tot ziens"... Hillie wilde nog wat terugzeggen, maar er kwam geen geluid uit haar mond. Het was alsof haar keel was dichtgeknepen.

Even daarna werd ook moeder Geertje de Ruiter door een bewaakster opgehaald en naar de cel van haar man gebracht. "We moeten weg", hoorde ze hem zeggen. Toen ze weer terugliep, terwijl aan het eind van de cellengang een paar in uniform gestoken personen verschijnen, klonk vanuit de cel "k Zal dan gedurig bij U zijn". Deze woorden van psalm 73

waren de laatste die Geertje van haar man hoorde.

"Niet naar kijken"

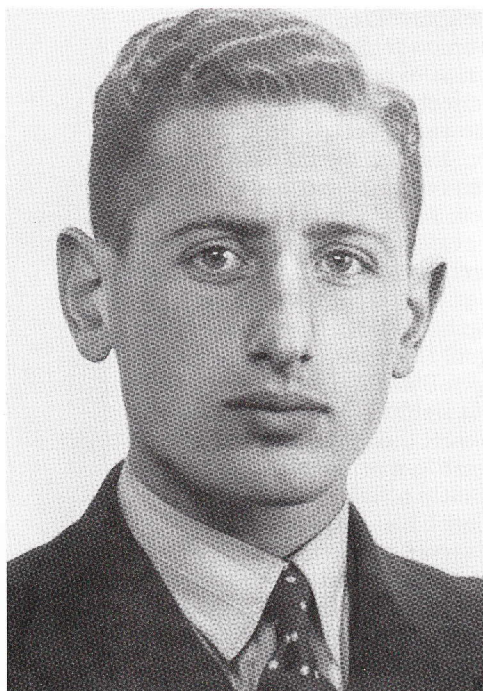
Die dag speelde Aafje de Ruiter 's avonds om half acht nog even buiten. Over een half uur zou het spertijd zijn. Om acht uur moest iedereen binnen zijn. Ze was op bezoek bij oom Jo en tante Gré de Ruiter, die vlakbij de Witterbrug woonden. Vanuit het centrum zag ze twee Duitse wagens naderen met op de open laadbak soldaten en een aantal mannen in gewone kleren. "Niet naar kijken, kind", zei Tante Gré, die ook naar buiten was gekomen: "Laat die moffen maar". Maar Aafje keek wel en net toen de grauwe wagens de Witterstraat insloegen, zag ze tot haar verbazing op één ervan haar vader en broer Jaap tussen de mannen staan. Ze wuifde. En toen

zag ze twee geboeide handen omhoog komen. Vader Hendrik de Ruiter probeerde terug te wuiven. "Niet kijken, kind!", zei tante Gré nog een keer. Maar Aafje deed alsof ze niets hoorde en wuifde nog eens. Toen verdwenen de wagens uit het zicht.

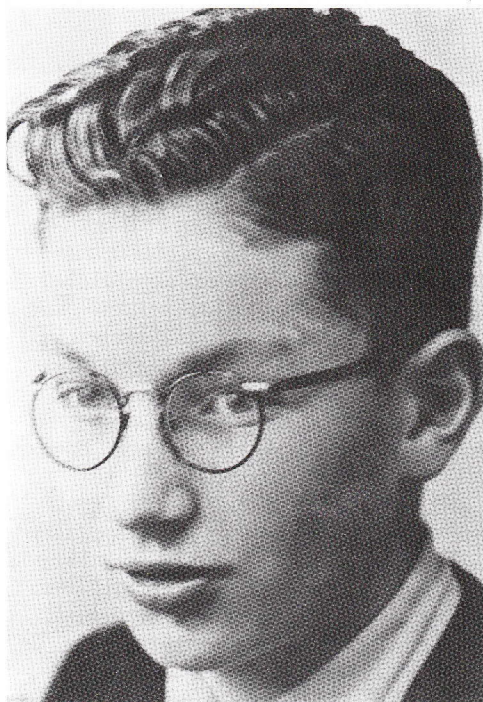
Nog geen tien minuten later klonken er schoten. De volgende morgen was alom bekend dat Hendrik de Ruiter en zijn zonen Hendrik Jan en Jacob, alsmede de Asser verzetsstrijders Anne Smallenbroek en Cornelis Broerse aan de rand van het Asser bos door een groep SD-ers waren gefusilleerd. Het waren de laatste slachtoffers van het verzet in Drenthe. De vrijheid, zo nabij, was hun niet gegeven. Zij rusten in een eregraf op de Zuider Begraafplaats van Assen, waar ze op 18 april 1945 werden begraven. In de naam van één van hen leeft de herinnering aan allen symbolisch voort, verbonden aan de straat waar de familie De Ruiter leefde en die nu de 'Hendrik de Ruiterstraat' heet.

"De oorlog is toch gauw afgelopen..."

De dramatische overval op het huis van de familie De Ruiter had eigenlijk nooit mogen plaatsvinden. Bijna vijf maanden lang bevond de geheime zender van 'IJsberg' van Bemmelen zich op één en dezelfde plaats, een onwaarschijnlijk lange tijd voor een zender die vrij geregeld in de lucht was. Het mag een wonder heten dat er al niet maanden eerder is ingegrepen. De Duitsers kwamen er met hun peilwagens namelijk als regel vrij snel achter waar zich zenders bevonden, als ze maar lang genoeg vanaf één lokatie seinden. Daarom was ook het algemene consigne dat er zoveel mogelijk van plek gewisseld moest worden. De 'funk'-wagens van de Gestapo waren voor die tijd technisch goed uitgerust, maar toch duurde het nog geruime tijd voordat men een opgespoorde zender nauwkeurig had uitgepeild. En zelfs dan moest men meestal nog zoeken op welke plek de seinapparatuur precies stond opgesteld. Dat verklaart ook waarom de Duitsers in Assen eerst een inval deden in de melkfabriek. Men wist wel waar de zender zich ongeveer bevond, maar men kon dat niet op enige tientallen meters nauwkeurig bepalen.

Jacob (Jaap) de Ruiter (collectie Mw. J. Tigelaar, Assen)

Hendrik Jan (Henk) de Ruiter (collectie Mw. A.H.E. Kok-Tigelaar, Assen)

Voordat geheimagent Van Bommel bij de familie De Ruiter introk, zat hij drie weken lang in het huis van dokter Baudoin aan de Vaart. Van daar heeft hij ook geseind, maar al vrij spoedig werd hij daar uitgepeild. Voordat de Duitsers echter in de gaten hadden op welke plek hij precies zat, was hij verhuisd en de familie Baudoin vertrokken. De inval in hun woning leverde niets op. Wel werd mevrouw Baudoin een paar weken later gearresteerd en voor verhoor naar Groningen overgebracht, maar kort daarna werd ze weer vrijgelaten. Het is aannemelijk dat de Duitsers er al vrij spoedig achter kwamen dat er vanaf een andere plek werd geseind, maar het zal wel altijd een raadsel blijven waarom er niet veel eerder is ingegrepen.

Feitelijk is het onverantwoord geweest om zo lang op Parallelstraat 11 te blijven zitten. Maar dan rest de vraag waarom niet eerder naar een andere lokatie werd verhuisd. Naar Aafje de Ruiter zich herinnert, toonde haar vader zich na enige maanden zeer bezorgd. "Het wordt nou te gevaarlijk", zei hij op een dag en hij liet weten dat het beter was om de zender naar een ander adres te verplaatsen. Dat vervangende adres was al geregeld, maar toen het zou worden ingeschakeld, trokken de mensen zich terug. Omdat er zo snel geen nieuwe plek kon worden gevonden, liet Hendrik de Ruiter het maar zo. "De oorlog is toch gauw afgelopen, het is al zo lang goed gegaan, die paar laatste weken kunnen er nog wel bij". Voor Hendrik de Ruiter en zijn familie duurde de oorlog echter net drie weken te lang. Vermeld moet nog worden dat Cornelis Hendrik van Bommel in 1946 postuum de Militaire Willemsorde kreeg toegekend.

Terugkeer naar de Parallelstraat

Kort na de overval op het huis van de familie De Ruiter hadden SD-ers en Landwachters het zoals vermeld helemaal leeggeroofd, uit woede over wat er daar was gebeurd. Toen de overlevenden van de familie erin terug wilden keren, was het praktisch onbewoonbaar. Het gebroken gezin heeft eerst enige tijd ingewoond bij familie op het adres Parallelstraat 7. Nadat hun eigen woning weer wat op orde

Het oorspronkelijke gedenkteken op de plaats waar Hendrik de Ruiter en zijn zoons Jaap en Henk, samen met een aantal andere personen, werden gefusilleerd. Het stond bij de verwarmingsvijver van het oude zwembad aan de Broeklaan, aan de rand van een groot grasveld (collectie Gemeentearchief Assen)

was gebracht, trokken moeder De Ruiter, dochter Aafje en de twee zoons die niet in Assen waren op het moment van de overval er weer in. Ze hebben er nog enige jaren gewoond. In verband met uitbreiding van de Acmesa is het huis later afgebroken.

Verantwoording:

Dit artikel kwam tot stand op basis van gesprekken met Mw. A.H.E. Kok-Tigelaar te Assen, Mw. A. de Ruiter te Harderwijk, Mw. G. Baudoin te Assen, de heer Bé van der Schaaf te Amstelveen en de heer J. van Bommel te Woerden.

Sjoerd Hannema

Dagboek 1945

Vanaf januari 1945 hield de toen vijftienjarige Sjoerd Hannema een dagboek bij. Het gezin Hannema (vader, moeder en twee zoons) had zich in de zomer van 1943 gevestigd in Assen vanuit Beetsterzwaag. Hier waren ze een jaar eerder naartoe geëvacueerd uit Scheveningen. De Hannema's kregen twee kamers in het pension van het echtpaar Yntema op de Oostersingel 5. Ernaast woonde op Oostersingel 7 het gezin van architect Smallenbroek. Sjoerds vader was rijkscontroleur. Zijn moeder was een Amerikaanse, hetgeen verklaart waarom er thuis veel Engels werd gesproken. In de herfst van 1944 werd Sjoerds vader - zoals vrijwel alle Asser mannen van 16 tot 60 jaar - gedwongen tewerkgesteld bij de Organisation Todt.

In de tijd dat Sjoerd begon aan zijn dagboek, zat hij in de eerste klas van de ULO, terwijl zijn tweelingbroer Ep op de HBS zat. De scholen waren wegens gebrek aan brandstof en vanwege inkwartiering echter

gesloten. Het in het dagboek genoemde voetbalveldje was het achterste deel van de tuin van het huis Overcingel aan de Zuidersingel. Daar weer achter en grenzend aan de Stationsstraat lag een weiland van boer Sijdenborg, waar Sjoerd regelmatig op jacht ging naar konijnenvoer. Hierna volgt een selectie uit zijn dagboek. In een enkel geval is een eigennaam veranderd.

Woensdag 3 januari 1945

Alle pensionsgasten zijn in een goed humeur, alleen maar een tikje zenuwachtig. De suikerbieten die we per handkar bij boer Broeksema in Zeijen hebben opgehaald, zijn omgetoverd in de stroopballetjes waarop we zo lang gewacht hebben en die vanavond klaar waren. Op het bewuste ogenblik dat de balletjes in wording zijn, is het een geschreeuw van "pan uitlikken!", "hier die vork!", "blijf af met je fikken!" enz. En als de balletjes gereed liggen, zijn al onze kaken in werking.

In zijn dromen zag Sjoerd Hannema Amerikaanse soldaten letterlijk uit de lucht komen vallen om de Duitsers te verdrijven (collectie Sjoerd Hannema)

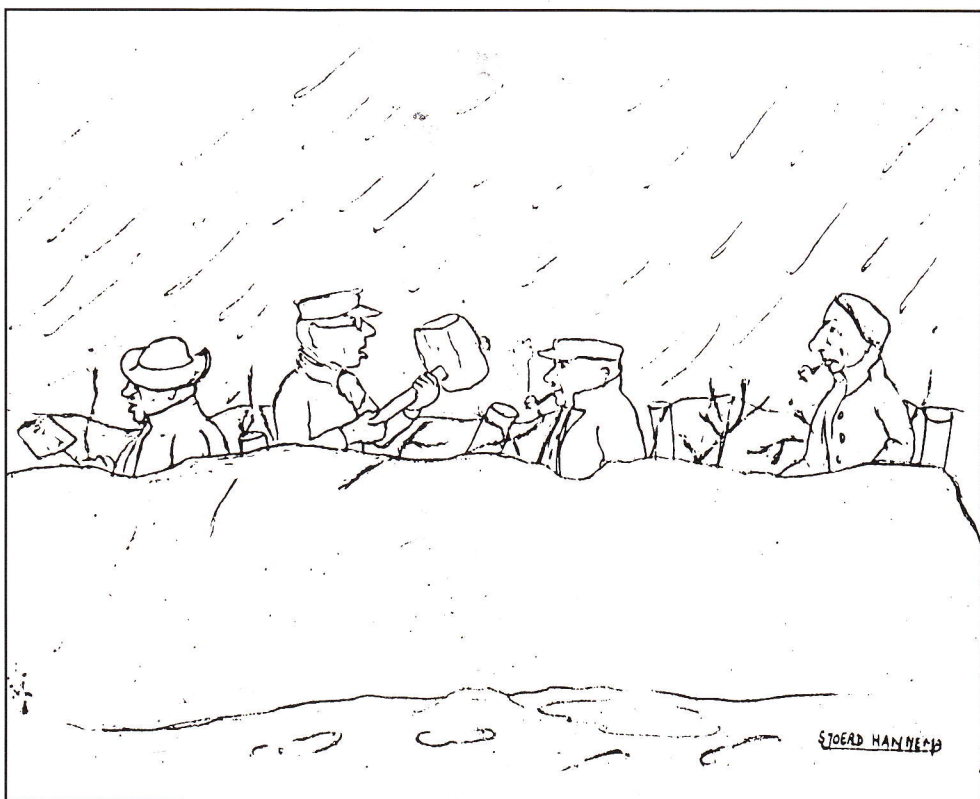
Donderdag 4 januari 1945

Als Ep en ik dien morgen in de stad rondlopen, zien we op de hoek van de Marktstraat en Kruisstraat drie mannen met petten op en borden om hun hals, waarop met blokletters geschreven: "Wij hebben met goed brood gevoetbald terwijl miljoenen Nederlanders honger hebben". Het zijn Todt-arbeiders natuurlijk. Wat kijken ze vernageld. De kogel zullen ze wel niet krijgen, maar wel minstens een paar weken in de strafcolonne als je 't mij vraagt. We ontmoeten Huub die beweert dat die kerels met 250 broden hebben gepeut, waaraan we ons minder storen daar Huub een ontzagelijke snakker is.

Vrijdag 5 Januari 1945

's Middags ga ik turf halen met Bert Smalbroek. De baggels zijn voor mijn tochtgenoot, maar ik krijg er 30 voor de moeite

plus degene die ik kan gappen. Onderweg zien we een kar met turf; tjoep! Ik haal er een vijftal af en gooi ze in onze wagen. Vijfendertig dus. Ik schiet aardig op. Bij 't turfschip, dat een eind "de lange diek" opligt, zie ik dat de schipper en z'n vrouw oude mensen zijn en potdoof. Als onze kar aan de beurt is, moet ik in de schuit staan en Bert de volle manden aangeven, die door de schipper en z'n vrouw gevuld worden. Bert gooit ze dan weer leeg in de handkar. Ik smokkel reusachtig, gooi turven in de mand van de schippersvrouw die al tellende niks merkt en voor elke 2 turven die er uit mijn mand vallen, raap ik er 4 op. En als we klaar zijn en ik van de schuit af moet, neem ik nog enige handen vol mee. Met die van Bert erbij heb ik er dus al ongeveer 70! De zaken gaan goed voor mij. Op de terugweg weet ik er nog enkele te kapen van een turfkar en zo komen wij met nog veel meer aan als we dachten. Het is niet bepaald eerlijk wat ik

OT-arbeiders maken een loopgraaf in de stromende regen. Ook Sjoerds vader was gedwongen aan het werk (foto Gemeentearchief Assen)

doe, maar ja, dat gebeurt nu eenmaal meer in oorlogsdagen. 's Avonds vlogen de Tommy's ruisachtig en de schuddende ruiten bewezen dat er bommen vielen.

Zaterdag 6 januari 1945

's Ochtends was het voor Ep en mij hout-zagen in de achtertuin. Weer voorraad voor een week voor onze potkachel. Ep ziet op weg naar Hans Klabou een rogge-zak van een wagen afvallen wat een emmer rogge oplevert. Er zit een scheur in de zak, maar Ep draagt hem naar huis.

's Avonds heb ik een idiote honger. Ik val haast van m'n stokkie en moet naar beneden om mevrouw Yntema om een boterham te vragen. Daarna voel ik er veel voor een appeltje van de zolder te pikken, maar dit gaat niet door daar Mam en Dad mijn plan blokkeren.

Zondag 7 januari 1945

Vanochtend is er in alle vroegte een kabaal. Wat is er aan de hand? Max de Tesselaar is er per ongeluk op Daddy's klompen vandoor gegaan, zodat die door de gedupeerde met een aantal verwensingen wordt bedacht. Ten einde raad vliegt Mam uit bed en zorgt dat Dad de deur uit kan op Ep's klompen. 's Avonds maken we met z'n vieren een heel Todt-brood soldaat dat besmeerd is met boter en kaas. Het wekelijks Todt-rantsoen van Dad gaat linea recta naar ons gezin en verdwijnt pijlsnel in onze knorrende magen. Je lacht je rot om Max die als enigste Tesselaar om z'n zwakke gezondheid in een pension mag zitten. Van de duitse Todt-opzichter, wiens troetelkind hij kennelijk is, hoeft Max ook niet in de loopgraven te werken. Hij moet rondrijden op z'n fiets en komen melden wanneer er vijandelijke vliegtuigen aankomen. Om je kapot te lachen wat we dan ook allemaal doen, Max inbegrepen.

Maandag 8 januari 1945

Om 4 uur moet ik Dad gaan afhalen. Ik ga al om 3 uur weg, want het is ruim een half uur lopen, over de Beilerstraat en dan het Asser bos in tot achter de ijsbaan. Als ik aankom op de plaats van bestemming is Dad z'n schop kwijt, maar gelukkig vindt

ik 'm al gauw. 's Avonds scheert hij zich met een ouderwets scheermes. Hij doet er 1½ uur over en snijdt zich op tien plaatsen tegelijk.

Dinsdag 9 januari 1945

's Middags ga ik Dad weer halen. 't Is overal glad. 's Ochtends heb ik al een pas-toor op z'n bil zien vallen, toen ik erom lachte, gleed ik zelf uit. Op weg naar huis zien we meneer Koetsier uitblazen met een vracht hout op z'n fiets. Daar de man oud is, gebiedt Dad me hem te gaan helpen. Maar zodra niet duw ik achter Koetsier's fiets aan of Dad rolt zelf met z'n zak hout en fiets ondersteboven, zodat ik Koetsier weer in de steek moet laten. 't Is ook beslist geen lolletje in 't donker over glibberige bospaden op 'n fiets met surrogaatbanden.

Zelfs de oude kluizenaar Kooistra uit Kloosterveen ontkwam niet aan het spitwerk bij de OT (collectie Sjoerd Hannema)

Donderdag 11 januari 1945

Als ik Dad ga ophalen, is 't al bijna donker. Bij Port Natal staat zo'n dikke Todt-Mof te schreeuwen tegen alle mannen die hout achter op hun fiets vervoeren om dat in de tuin van Port Natal neer te gooien. Dan zie ik hoe in de verte meneer Meesters komt aanhobbelen. Ik ga hem waar-schuwen en hij kiest snel een zijpaadje. Dad kan ik nergens vinden. 's Avonds om 6 uur komt hij thuis. Hij was op tijd ge-waarschuwd en heeft z'n zak hout in 't bos verstopt. Het is toch te idioot dat Meesters die erg mank loopt, geen vrijstelling voor de Todt heeft? Maar alle mannen van 16 tot 60 zijn de pineut. Zelfs ouwe Kooi-stra, de kluizenaar die in Kloosterveen in een plaggenhut woont, is er bijgeluist.

Zondag 25 februari 1945

Eindelijk schrijf ik weer eens in dit vervloekte dagboek. Vanochtend moest ik half zeven op, want ik had gisteren, toen ik naar Hans en Bram Dekker ging, Dad's klompen aangetrokken! Toen ik er wegging, stapte ik in de verkeerde, dus moest ik ze gaan omwisselen. Boze gezichten alom. Wat een gesodamieter!

Vanmiddag ben ik weer naar Dad in het bos geweest. Ik ging vroeg weg om Tesselaars te tekenen. Die werken zij aan zij met Assenaren in de loopgraven waaronder mijn dansleraar Japie Jongepier die nooit vies wordt en me altijd vriendelijk groet. Dad mag hem graag. Ik teken alle Tesselaars hetzelfde: van opzij en leunend op hun schop. Ze hebben heel graag 'n riks voor een portret over. Ze sturen het naar huis, dan hebben ze later als de oorlog voorbij is een leuk soevenier, zeggen ze. Er is tijd genoeg om te poseren want ze lanterfantten ontzaggelijk. Ik vraag me steeds af hoe het kan dat er toch kilometers loopgraaf door het Asserbos slingeren. Alleen als het wachtwoord "Witte muisen!" klinkt ten teken dat er een Todt-baas in z'n mosterdkleurig uniform in aantocht is, gaan ze traag wat staan scheppen. Het schiet op met de oorlog, vaak horen we kanongebolder. Dit dagboek verveelt reus-achtig. Maar ik moet later wat van m'n jeugd af weten.

Dit soort tekeningen van OT-arbeiders gingen grif van de hand voor een rijksdaalder (collectie Sjoerd Hannema)

Maandag 26 februari 1945

Mam heeft succes bij de slager en krijgt twee ons vet los, zodat we 's avonds met heerlijke boterhammen onze buik kunnen rondeten.

Zaterdag 3 maart 1945

's Middags de hele middag peuten (gevoetbald red.) achter Lier Lels (Huize Overcingel red.). Zoals altijd met z'n vieren en altijd dezelfde partij. Huub en ik tegen Ep en Klabou. We verliezen altijd, maar dat mag 'em de pet niet drukken. Huub was niet gek op dreef zodat het geen echte inmaakpartij werd. Hij zette iedere aanval in met de kreet: "Geen knoop van m'n gulp voor de Winterhulp!" De partij liep af toen een harde leut de bal uit elkaar deed vallen. 't Stond toen 13-8 voor

Ep en Klabou en 't begon toch donker te worden.

Vrijdag 6 April 1945

Noodgedwongen schrijf ik maar weer eens. Het is een eindeloos gerij van wagens met geschut dwars door Assen. In de Kopschool tegenover ons liggen naar mijn schatting 100 Duitse soldaten met pfanzerfausten om tanks mee uit te schakelen. Je kunt het kanongebulder van het naderend front bijna onafgebroken horen. Laatst telde ik in drie kwartier 169 bommenwerpers op weg naar Moffrika. Er staan ook treinen op 't station en als die door de Engelse jagers gezien worden, is 't bakkeleien. Dan regent het kogels en vuren de Duitsers terug. Gisteren ging ik met Dad die eindelijk een vrijstelling heeft gekregen, zakken zand halen. We moesten daarvoor naar de gemeentelijke vuilnisvaalt en die deed z'n naam eer aan, want het stonk er nog erger als in een kanibalenkeuken. We hadden onder veel geschreeuw juist drie zakken zand op de handkar gesleept toen die kiepte. Nou, het geraas was niet van de lucht. Na veel gehannes kwamen we eindelijk thuis. De zakken zand zijn bestemd voor de kelder waar we in gaan schuilen bij eventuele straatgevechten. Er is om de haverklap luchtalarm, maar iedereen loopt gewoon door alsof er niks aan de hand is.

Zaterdag 7 april 1945

Daar ben ik weer. In minder als een uur heb ik 302 bommenwerpers geteld. D'r was een fietsenvordering op straat buiten. Er waren er ook die hun fiets perse niet pote wilden en zo eentje ging pezen toen de SD hem beval af te stappen. Het gevolg was 3 schoten op de Oostersingel en die vent moest wel afstappen, want ze hadden z'n fietsband beknald en toen werd hij gearresteerd en weggevoerd. Ik stond er op de stoep voor 't huis naar te kijken met Ep en er stond ook een van de Nederlandse SS-ers bij, die naast ons bij Poetie Smit zijn ingekwartierd. Ep zei tegen die vent dat het 'n rotstreek was en ik vond dat heel gewaagd. Ik dacht: 'Straks pakt hij Ep nog op!' en wilde Ep wegtrekken, maar die zei het nog eens, maar die SS-er

bleef er gewoon bij staan met z'n handen in z'n zakken. Op de Brink houden de Duitsers schietoefeningen met mitrailleurs. Om zo te zien gaat het om richten, dus wordt er niet echt geschoten. Gaan ze Assen verdedigen? Komt er een 'slag bij Assen'?

Zondag 8 april 1945

De zon schijnt lekker. Soms trillen de ruiten, wat betekent dat er geschoten wordt. M'n ochtend bederfd doordat ik huiswerk moet maken. Afschuwelijk gewoon. En morgen zit je dan weer een uurtje op school. En de drie uur in de week dat je er zit, lig je nog op apegapen ook. Ik kan me moeilijk bij de les concentreren en vind leren in deze tijd geweldig onbelangrijk. Zeg ik dat aan Mam en Dad, dan barsten die van nijd. De meeste mensen zijn moeilijk te beredeneren, dus hou ik m'n mond maar. Ze hebben vanmiddag gevlogen dat 't meer als bar was. We zagen de jagers duiken, schieten en weer opstijgen. En zo knapten ze door, met z'n vijfen tegelijk soms. Nog knallen de vuursalvo's, terwijl ik zit te schrijven. Verdorie, weer twee! Ik was vanmiddag bij Hans en Bram Dekker, toen Klabou me kwam halen om te gaan peuten. Hij wachtte voor ons huis tot ik m'n ouwe pluinje had aangedaan. Toen ik even later buiten kwam, zag hij zo wit als een gewassen onderbroek! Wat was er gebeurd? Een schot (waarvandaan weten we niet) ging rakelings langs z'n been en was tegen de muur uiteengespat. Huub en Ep waren al vooruit naar het peutveld. Daar aangekomen bleek dat ik niet erg in vorm was en Klabou scheidend benauwd om een leut van Huub te krijgen die een woeste partij speelde. Vanwege de vliegtuigen die boven ons hoofd bleven cirkelen, hielden we er mee op. O ja, Klabou heeft een monsterachtige voetbal gemaakt die volgens mij nooit kapot kan. De ouwe lappen zitten nu verpakt in stukken versleten buitenband van een oud stalen ros uit de schuur. Daaromheen zit het touw strak aangetrokken.

Maandag 9 april 1945

Ik sta op met een vreselijk gevoel: naar school en proefwerk. Hoe Hans Dekker

De tekeningen van Sjoerd Hannema hebben een duidelijk karikaturale inslag (collectie Sjoerd Hannema)

kan zeggen dat hij naar school gaan fijn vindt, snap ik niet. Met Bram ben ik het roerend eens: schoolgaan is een kwelling.

Ik ben net naar school geweest. 't Was bij een wichie thuis aan de Rolderstraat. Ik kwam, mijn gewoonte trouw als laatste binnen en merkte te laat dat ik me op een stoel naast Wolting had laten neerploffen. Spieken was uitgesloten. De helft van de leerlingen was er niet en er was 'n geschreeuw door elkaar van jewelste; er waren overal parachutisten geland, een schuur was in lichterlaaie granateerd, er waren 6 doden en zoveel gewonden en Wolting schreeuwde zelfs om 't hardste mee. Ik zat te denken: "Hij vergeet het proefwerk". Maar nee. En aan 't proefwerk wat rot was, knoopte hij nog een Nederlands dictee vast. Er zijn nog tal van nieuwtjes. Ze zijn 1 km van Meppel, overal in Drenthe zijn parachutisten geland (Beilen, Orvelte, Gieten), in Westerbork hebben Fransen

met een stel Duitsers geknokt en ze toen van kant gemaakt. Daarna hebben ze hun buik rondgegeten en zijn 'm gesmeerd. Vanmiddag ben ik konijnevoer gaan halen met Jan Selles, die de beste knolletjes weet te vinden. Hij loopt gewoon iedere tuin in waar hij hondetong ziet en staat er doodkalm te plukken zonder zich een sikkepit te storen aan de eigenaar die woest op de ruiten slaat. Hans Dekker zegt dat Jan een zwarthandelaar is, maar dat maakt hij mij niet wijs. 's Avonds zitten ze weer flink in de lucht en kun je met tussenpozen bommen horen vallen.

Dinsdag 10 april 1945

't Is op 't ogenblik tien voor zes. Vanmiddag ben ik naar Hans en Bram Dekker geweest om hun dagboeken te lezen. Wat die producten over mij beweren slaat nergens op. Van je vrienden moet je het maar hebben. Meneer Dekker vertelde me glun-

derend dat hij 't geratel van de geallieerde tanks in Westerbork door de telefoon gehoord had. Een even grote fantast als z'n zoons dus. Na in de zandbak van de Oranjestraat met ze te hebben getrefbald, vond ik dit zo afschuwelijk saai dat ik 'm gesmeerd ben. Thuis zat Huub al op 't stoepje van de keuken te redeneren met Bert (Smallenbroek red.). Met z'n drieën gingen we 'n potje kaarten. Toen Ep en Klabou kwamen, zijn we gaan peuten. We zouden net aftrappen toen wat jongens uit de buurt kwamen aanzijken die mee wilden doen, Wieger, Frans Pracht, Kees, Arnold Kuch en z'n broer Johan. Allemaal voetballers van 't jaar nul. Wij tegen zij. Binnen een half uur hadden we ruzie met ze. Ze dropen af, volgens mij omdat ze bang waren voor vieze kleren. "Kan niks verrekke!", riep Huub: "Driedubbele tieteballen! Vort met de geit!" En daar gingen we weer met z'n vieren.

Nou nog even een oorlogscotailtje. De Duitsers hebben zich (alles volgens geruchten) in oostelijk Assen verschanst met pfanzerfausten en mitrailleurs. De Engelsen komen er aanrollen, zowel over straat als door de lucht. De hele middag was gevuld met dof gerommel. Van de vele parachutisten die te vroeg werden uitgelaten (ze waren voor Emmen bestemd) zijn er verscheidene gevangen genomen, terwijl anderen zijn ondergedoken. Een hele lange soldaat werd over de Stationsstraat opgebracht naar het Huis van Bewaring, terwijl een Landwachter hem onder schot hield. Ik keek m'n ogen uit. Hij had een baret schuin op z'n hoofd en een woeste bakkebaard. Z'n uniform was smerig en gescheurd. Ik had wel medelijden met hem. Ik heb een hekel aan de Landwacht. Iedere keer dat ik een van die kerels in zijn lelijke tronie kijk, gaat me een gevoel van minachting door m'n lichaam. Geruchten van allerlei soort doen de ronde. We verwachten ze (de bevrijders red.) morgen in Assen, tenminste Hans Dekker die vanavond gekleed op bed gaat liggen. Ik geloof eerder over-over-overmorgen. Daar kwam Mam net binnen met 't nieuws dat ze (potverdomme) weer in Hollandse Veld zaten. Ik ging nog gras halen voor de konijnen, maar werd 't land afgetrapt door boer Sijdenborg.

De wikkel van het eerste pakje kauwgom, gekregen van Canadese soldaten, plakke Sjoerd in zijn dagboek (collectie Sjoerd Hannema)

Woensdag 11 april 1945

Daar ben ik weer, maar allerm minst in 'n goed humeur. Als alle andere scholen vrij hebben behalve onze groep zou je dan niet woedend worden op Kroeze met z'n a-tjes en b-tjes en stompe en rechte hoeken? Ik wel. Wat zit hier achter? Ik ben inmiddels na mijn huiswerk naar hem toegelopen (hij woont van de leraren het dichtste bij, op de Zuidersingel) om te vragen of we nog school hadden en dat hadden we niet. Ziezo. 't Was of er een hunnebed van m'n hart viel. Nooit voorlopig meer naar school! Vanochtend zijn in het Asser bos 8 Nederlanders door de Duitsers doodgeschoten, 7 leden van de ondergrondse en een dubbelspion. Onder de gefusilleerden is een neef van Bert (Smallenbroek red.) en ook drie De Ruiters, een vader en twee zoons. Een van die mannen had drie ezelskoppen van de Landwacht neergeschoten en een Duitser. Heel Assen is onthutst over dit bericht. Klabou mag vanmiddag niet peuten, want zijn moeder denkt dat over een uur de tanks Assen komen binnendenderen.

Gisteravond iets na zessen raasden twee jachtvliegtuigen boven de stad. Ik rende naar buiten toen ik ze hoorde ronken en zag ze duiken en daarna twee bommen en rookpluimen. Ik schrok me dood en Bert, die in z'n achtertuin stond te kijken, liet zich plat op de grond vallen. Naderhand kwamen ze nog eens terug, dit keer schietend. 't Was een hels kabaal. Eén bom bestemd voor een treinwagon viel niet ver achter ons peultveld dat bezaaid lag met scherven. Eén bovenop een rodekruis wagon met motors en meubels en één in een weiland achter de stad.

Donderdag 12 april 1945

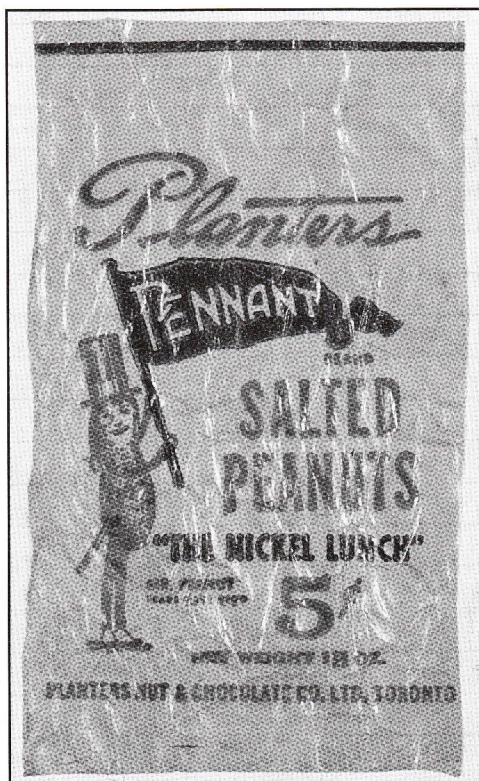
Ik voel me niet bepaald lekker.... want er klinkt de hele dag zwaar kanongebulder. Boem boem boem! Ik schat 't ten noorden van Beilen. Boem boem boem! Dof en met enige minuten ertussen. Bij elke "Boem!" voel je je iets vervelender worden. Tegen etenstijd staakten ze even, ik wed dat ik mezelf vanavond onder een puinhoop vindt liggen. Je kunt deze dagen maar het beste op God vertrouwen. Toen ik vanmiddag in de Oranjestraat aan 't trefballen was, hoorden we ineens dat we om 5 uur binnen moesten zijn. Ik hupte gauw naar huis. 't Was 4 uur. Ik moest nog konijnnevoer halen. Ik heb n.l. veel voor de konijnen over, ook al zijn ze van Yntema. Ik schoot de straat op met een bot mes zonder heft en een kapotte grasmand. Een kerel van de brandweer stuurde me terug. Volgens hem moesten we al om 4 uur binnen wezen. Ik weer naar huis, waar ze 5 uur zeiden. Ik zag nog wat mensen op de Noordersingel lopen. Geen Moffen want die zijn al de hele dag weg. Ik nam 't risico en sprong de straat op en toch weer naar 't weiland van Sijdenborg in de Stationsstraat. Wat staan daar 'n fijne paardebloemen! Meer struikelend als klimmend klom ik over de spijlen van 't hek. Ik koortsachtig om me heen steken en graaien. Ik had net een grote kop op m'n mand toen de boer: "Hééé!" naar me schreeuwde. Ik reikte een welwillende voorbijganger m'n mand en klauterde snel terug over het hek. Als een haas stoof ik naar huis. Ik werd door iedereen geprezen. Meneer Yntema zei: "Jij hebt wel een extra boutje verdiend!" Bert en Dad zaten boven te scha-

ken. Bert ging 'n paar minuten later naar huis, daar z'n moeder riep dat je om 5 uur binnen moest zijn. 's Avonds half tien. In de verte horen we gebulder van geschut en mitrailleurvuur. We zien zoeklichten aan de hemel.

Maandag 16 april 1945

Ik schrijf nu pas over wat er drie dagen geleden gebeurde, want ik had niet eerder tijd. Ook heb ik Mam niet gauwer de spelling van bepaalde Engelse woorden kunnen vragen die ik nodig had.

Wie had er nu aan Canadezen gedacht? Iedereen had erop gerekend dat het Engelsen of Amerikanen zouden zijn die Assen als bevrijders binnen gingen trekken, maar Canadezen? Nooit van zijn leven. Enfin, in ieder geval spreken ze Engels en daar

"Pinda's... we waren dat woord geheel vergeten..." , schreef Sjoerd Hannema in zijn dagboek bij dit zakje, gekregen van Canadese soldaten (collectie Sjoerd Hannema)

heb ik enorm voordeel van gehad, al vanaf mijn eerste gesprek.

Toen ik Vrijdagmorgen naar buiten stormde om 6 uur, op geroep van mevrouw Yntema onder aan de zoldertrap van "Ze zijn er! Ze zijn er!" zag ik twee van die soldaten in hun geelbruin uniform aan de overkant bij een mitrailleur staan, voor de haag om de gemeentetuin. Het was net alsof ze bij toverslag uit de lucht waren gevallen, als in een openluchtspel. Ik als een haas er op af. Aan de pannekoekhelmen zag ik met één oogopslag dat het geen Amerikanen waren. Het eerste wat me opviel was hoe doorgemoedereerd ze er bijstonden, met die helmen achter op hun hoofd, alsof niks ze deren kon. Aan de eerste die rossig haar had en sproeten op zijn knobbelige neus, vroeg ik "Are you English?"

"No, Canadian."

"Are there no Americans here?" vroeg ik.

"No, only in the South of Holland." Toen

vroeg hij ineens verbaasd "How can you speak English, kid?"

"My mother is American." antwoordde ik.

Toen kwam er een beestachtig grote motorfiets het trottoir opwiegen en klommen ze in hun "jeep" (zo noemen ze hun kleine, open autootjes) die vlakbij stond met een mitrailleur erop en weg peesden ze, de Noordersingel op en de Moffen achterna.

Ik heb eerst thuis nog een boterham naar binnen gewerkt en liep toen door de Kloosterstraat naar de Brink toe. Het was daar een tumult van jewelste, er werden ruiten ingegooid bij een NSB-kantoor naast de leeszaal en NSB-ers werden bij bosjes opgepakt door de ondergrondse en naar het politiebureau gebracht. Het zag er zwart van de mensen. Er liepen er met plakkatens om hun nek met "Ik ben een vuile landverrader" erop en dat soort dingen en ze zagen zacht gezegd wat bleek om de neus, maar ik ga hier niet verder over schrijven, want ik vind de Canadezen belangrijker.

Voor Huize Tettero stond een Canadees zich bij zijn jeep te scheren. Zijn kopje warm water stond op de motorkap. Hij droeg een groene baret met een pompoen-

"De Canadezen en het Asser meisje": op karikaturale wijze schetste de vijftienjarige Sjoerd de belangstelling die de bevrijders aan de dag legden voor de Asser meisjes... (collectie Drents Museum te Assen)

tje er bovenop, daarbij had hij een blond snorretje onder zijn mopsneus wat hem koddig deed lijken. Ooit een koddige Duitse soldaat gezien? Toen ik hem aanklampte, was hij de vriendelijkheid zelve. "Do you want a chocolate bar kid?" Nou, ik kon mijn ogen niet geloven en even later nauwelijks mijn smaakpupillen. Ik kreeg een "Hershey"-reep van hem, verrukkelijk in één woord. Ik had zowat vergeten hoe chocola smaakte. Ik had een lang gesprek met hem dat ik nu opteken want het was erg interessant.

"I didn't know that Canada was in war with Germany." zei ik.

"Yes, we support England."

"Must you fight if you are Canadian?"

"No, I am a volunteer. Most of us are volunteers."

"How old are you?"

"I'm twenty one." (Ik viel haast om van verbazing want hij zag eruit als 30)

"How long are you a soldier?"

"Four years. I was seventeen. I gave a false age."

"But what did your mother say?"

"She was very pleased that I went in the army. My two brothers were killed by the Germans."

"Is she not sad about that?"

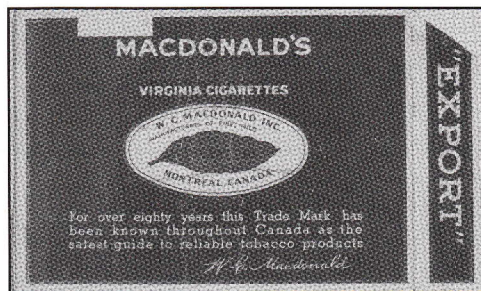
"No, she is very proud of them because she hates the Germans."

"Have you taken prisoners?"

"No, it's too much trouble. I took a German sergeant prisoner the other day. I made him run beside my jeep but he couldn't run fast enough, so I shot him through his head!"

(Mam zei "terrible" toen ik dat haar vertelde en ik vond het moeilijk te geloven, juist omdat hij eruit zag of hij geen vlieg kwaad zou doen, helemaal niet grimmig.) De Canadees had net een kroes koffie gemaakt op een primusje, toen ik Dad zag lopen. Ik wuifde en Dad kwam meteen naar ons toe om ook kennis te maken. De Canadees liet ons samen zijn tweede kroes koffie opdrinken en gaf Dad een pakje sigaretten van het merk "Sweet Caporal". Toen stapte hij weer in zijn jeep, zwaaide met zijn arm en was verdwenen, richting Groningen.

Later heb ik nog een tijdje staan kijken op de hoek van de Oostersingel en Oranje-

Ook het pakje van vader Hannema's eerste Canadese cigarettten plakte Sjoerd in zijn dagboek. (collectie Sjoerd Hannema)

straat waar NSB-ers met grauwe gezichten aardappels die op straat waren gegooid moesten terugdoen in zakken. Ze werden uitgejouwd voor alles wat mooi en lelijk is door de drommen mensen er omheen.

"Nou kun je je plezier zeker wel op, rot loeder!" "Nou piepen ze wel anders, smerig tuig." enz. Dad zei dat hij die morgen nog een oud-collega van de Todt had ontmoet die hem zei: "Weet je wat Hanne-ma? Ik ben op de burgemeester toestapt en heb 'm in de bek spijdt." Dad vond dat heel bar, maar had niet het lef dat tegen die man te zeggen. Zo zag ik zelf de volgende morgen een SS-man die in zijn camouflage-uniform werd opgebracht over de Brink, maar zodra hij de deur van het Huis van Bewaring binnenstapte, schopten ze hem in z'n reet.

Dat doet me denken, de Tesselaars zijn als sneeuw voor de zon verdwenen, ook Max heeft zijn biezen gepakt. Ze zitten zeker al op de boot naar huis. Maar zoals gezegd wil ik hier niet meer over schrijven, want onze bevrijders, de Canadezen, zijn de populairste mensen in Nederland en verdienen alle aandacht. Wat me opviel, is dat Mam niet eens teleurgesteld was dat het geen Amerikanen waren. "So long as we are rid of the Germans I don't care." zei ze.

P.S. De Canadezen zeggen "So long" in plaats van "Good bey".

Hans van der Wiel

De bevrijding van Assen

In het kader van de Duitse strategie werd Assen vanaf september 1944 voorzien van een dubbele verdedigingslinie. Rond half december was de binnenste ring nagenoeg klaar, een tweede op enige kilometers buiten de stad was eind maart 1945 voltooid. Van de voorgenomen verdediging van Assen kwam echter niet veel terecht. Dat was niet alleen te danken aan de snelle opmars van de geallieerden, maar ook aan de uitschakeling van de Duitse opperbevelhebber in Noordoost-Nederland, Generalmajor D. Böttger. Böttger werd op 8 april 1945 zwaar gewond in de strijd tegen gedropte Franse para's in Westerbork. De Duitse verdediging was daarna een chaos. Voor de zwakke verdediging van Assen zijn nog meer argumenten aan te voeren, zoals het ontbreken van voldoende zwaar geschut, de pessimistische stemming onder de Duitsers en de 'kwaliteit' van een groot deel van de in Assen gelegerde troepen, een "ongedisciplineerd groepje oude strompelaars en miezerige kereltjes met een ziekenhuiskleurkje, dat Hitlers laatste hope vormde: de Volkssturm, een stelletje deels invalide mannen, driekwart burger en voor de rest militair, dat van de wapenhandel geen notie had", aldus de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 13 april 1946.

Al een paar dagen voor de bevrijding gonsde het in Assen van de geruchten. De Duitse troepen trokken alle kanten op, op jacht naar geallieerde para's of om springladingen onder bruggen aan te brengen, en kwamen soms ook weer terug. Een rijwielvordering volgde, de zoveelste, maar ook de laatste? In het Huis van Bewaring kwamen nog steeds gevangenen aan. Ook daar was de spanning te snijden. De laatste gevangenen brachten de meest recente berichten mee, maar ook voor die berichten gold: waar of alleen maar een gerucht? Wel duidelijk waren de toenemende luchtactiviteiten te horen, het hoorbare bewijs

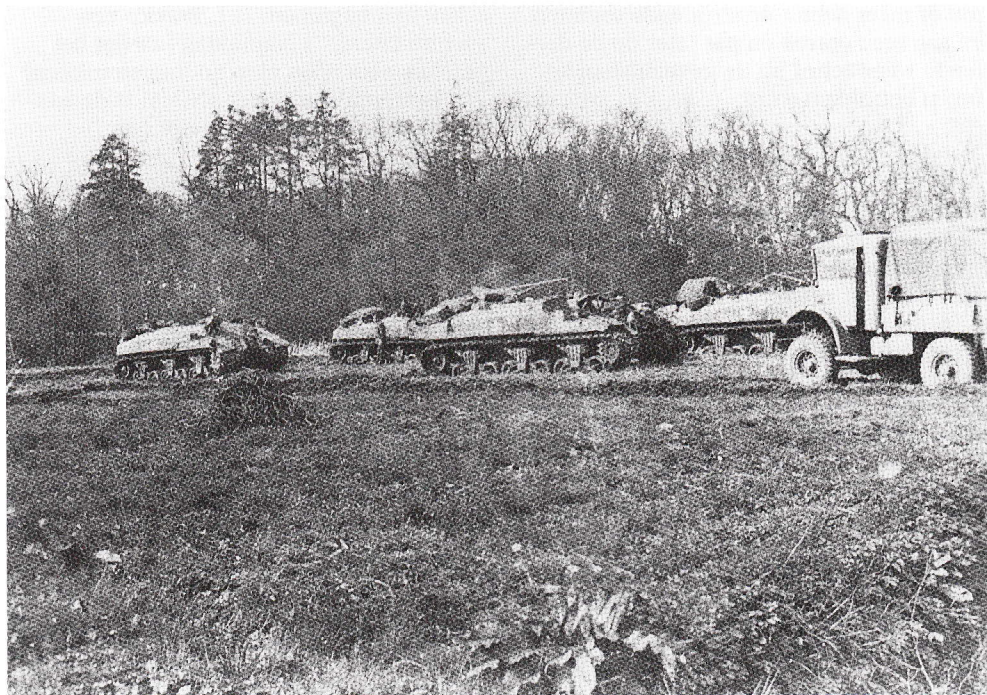
dat de bevrijding wel aanstaande moest zijn. Iedereen wist wel wat, maar niemand het fijne. Wat was er bijvoorbeeld waar van het gerucht dat enkele vooraanstaande Assenaren het op een akkoordje hadden willen gooien met de Duitse commandant? Of was het meer dan een gerucht? De Assense Toos Holthinrichs schreef op woensdag 11 april in haar dagboek:

"Gauw brood gehaald. Bij sommige winkels was het al uitverkocht. Op straat is alles even onrustig. Veel winkels zijn gesloten. Ruiten zijn beplakt en met houten schotten dicht gemaakt. Alle mensen wachten op hetgeen gebeuren gaat..."

De Canadese opmars

Komende vanuit het zuiden, onder andere via Ommen en Coevorden, leek de afstand vanuit Assen gezien begin april nog slechts een kwestie van uren. Er moesten door de oprukkende geallieerden echter nog enkele 'hobbels' genomen worden, te weten een aantal min of meer loodrecht op de opmarsrichting staande kanalen. Pas op 10 april forceerden de geallieerden zodoende de overtocht over de Hoogeveense Vaart bij de Oosterhesselse brug. Op 12 april werd Beilen genomen, waarna de aanval op Hooghalen werd ingezet. Daarbij gingen dertien boerderijen in vlammen op. Om ongeveer 18.30 uur was het gevecht om Hooghalen beëindigd. De vijand werd achtervolgd in de richting Assen. Bij het kamp van de Arbeidsdienst, even ten noorden van Hooghalen, werd nog even geschoten, maar toen was Hooghalen definitief bevrijd.

De strijd om Assen begon veel zuidelijker dan meestal wordt gedacht. Al op 12 april om elf uur 's morgens voegden de tanks van het B-squadron van het Fort Garry Horse regiment zich in het verzamelgebied in de buurt van Westerbork en

'Kangaroo's' aan de rand van het Asserbos, waarschijnlijk in de buurt van het zwembad. Tot hier waren de Canadezen gevorderd op de avond van 12 april 1945 (collectie Hans van der Wiel)

Zwiggelte bij de infanteristen van het Royal Regiment of Canada. Om even na één uur arriveerde het infanterie regiment Essex Scottish in 'ICV's', wat waarschijnlijk 'Infantry Carrying Vehicles' betekent. Een meer populaire naam voor deze voertuigen was 'Kangaroo'. Dit waren meestal verouderde tanks, waarvan de geschuts-koepel was verwijderd en die na kleine aanpassingen dienst deden als infanterievoertuig. Ze boden plaats aan ongeveer acht infanteristen met hun bewapening. Op het moment dat het Essex Scottish arriveerde, was het geheel al in beweging gezet. Ook de Hamilton Light Infantry (ook wel Wentworth Regiment genoemd) maakte er onderdeel van uit.

De infanteristen van het Royal Regiment of Canada, de Royal Hamilton Light Infantry en het Essex Scottish vormden samen de 4th Brigade of de 2nd Canadian Infantry Division. Met de tanks van het 10th Regiment van het Royal Canadian Armoured Corps (Fort Garry Horse) en een hele serie ondersteuningseenheden

maakten ze weer deel uit van het tweede Canadese Legercorps onder bevel van luitenant generaal G.G. Simonds. Dit tweede Canadese Legercorps heeft een groot deel van Drenthe, een groot deel van Groningen en geheel Friesland bevrijd.

Aan de noordkant van het Oranjekanaal splitsten de troepen zich. Het merendeel trok naar het westen om uit te komen even ten zuiden van Hooghalen. Een minderheid trok oostwaarts in de richting van Elp en Grollo, waar ze zich voegden bij andere eenheden, die uit het zuiden kwamen. Deze oostelijke troepen bevrijdden Rolde. Van daar uit trokken ze verder in de richtingen Assen en Groningen. Bij de opmarsinstructies van 12 april, ongeveer 13.00 uur werd nadrukkelijk de aanwezigheid gemeld van de Royal Hamilton Light Infantry. Over gevechtshandelingen van deze groep in het gebied ten oosten van Assen is echter niets bekend. Wel doken ze na de bevrijding van Assen weer op even ten noorden van Peelo. Het is mogelijk, dat deze groep als reserve onderdeel

min of meer achter de strijdende regimenten aan mee optrok en pas later op de der tiende weer actief bij de gevechtshandelingen betrokken werd.

De eerste aanvallen op Assen

De hoofdmacht begon door de late aankomst van de tanks ruim een uur later dan gepland aan de opmars naar Assen. Daarbij werden de eenheden van de 6e Brigade, die Beilen hadden bevrijd, afgelost. De gevechten bij Hooghalen hielden de troepen nog eens een flinke tijd op en zo begon de werkelijke aanval op Assen vele uren later dan de bedoeling was geweest. Over de eerste aanval op Assen zelf schrijft het dagboek van het Fort Garry Horse:

“Luitenant Brumwell met de derde groep ging voorop en de aanval werd in snel tempo doorgezet tot vlakbij de bossen van Assen. De tank van luitenant Brumwell werd getroffen door een ‘Pantserfaust’. Hij en nog drie anderen werden gewond. Er ontwikkelde zich een gevecht op kleine schaal in dit gebied en na vijftien à twintig minuten van strijd werden er ongeveer acht krijgsgevangenen gemaakt. De opmars werd opnieuw voortgezet, maar werd vlak voor Assen belemmerd door een opgeblazen brug. Het was voor de tanks onmogelijk om verder te gaan en de infanterie ging op eigen krachten verder. Die avond hield het squadron stil bij de rand van het bos, ten Zuiden van Assen.”

Het dagboek van het Essex Scottish vult dit verhaal aan:

“In het begin van de avond werden verscheidene gevechtshandelingen uitgevochten door onze compagnieën en terreinwinst op de Duitsers behaald. Vele tegenstrijdige berichten bereikten ons over de sterkte van de vijand. Later die nacht verplaatste de genie zich onder dekking van onze infanteriecompagnieën en ruimde het afval op en legde een brug aan, geschikt voor zwaar transport, en controleerde op mijnen. Onze compagnieën groeven zich in in de buitenwijken en net in de stad.”

In de gevangenis werd deze gang van

zaken niet begrepen. H.J. Prakke verzuchtte later: “’s Namiddags zwijgt het geschut weer. Zou men nu binnen rukken? Wij luisteren gespannen. Niets! Is de aanval afgeslagen? Zorg bekruipt ons.”

In werkelijkheid waren de tanks, die de kern uitmaakten van de hoofdmacht, tegen de avond even ten zuiden van Assen gestopt, omdat er een brug was opgeblazen. Dit moet het brugje over het Anreepdiep bij Graswijk zijn geweest. Het wekt wellicht enige verbazing dat de tanks dit minieme stroompje niet konden passeren en de infanteristen wel. De Duitsers hadden echter op verschillende plaatsen in het Anreepdiep stuwen geplaatst, zodat grote delen ervan een formidabele breedte hadden gekregen. ‘s Nachts werd het opgeblazen brugje vervangen door een bailey brug. Dat verklaart de grote hoeveelheid licht, die ‘s nachts aan de zuidkant van Assen kon worden waargenomen. Dit zogenaamde ‘Monty’s Moonlight’ was niet alleen bedoeld om bewegingen van de Canadese troepen voor de Duitsers onzichtbaar te maken, maar ook om de bruggenbouwers bij het Anreepdiep bij te lichten.

De Canadese legerleiding betrachtte enige voorzichtigheid bij de opmars, omdat men in Assen een behoorlijke tegenstand verwachtte. Er zouden volgens de berichten namelijk een paar duizend man aan Duitse troepen liggen. Mogelijkerwijs betroffen deze berichten jonge Falschirmjäger, die inderdaad in Assen waren geweest, maar allang weer waren vertrokken. Vanwege de verwachte tegenstand werd mogelijk het plan ontwikkeld om aan de oostzijde van Assen een omtrekkende beweging te maken en zo de aanwezige Duitsers in te sluiten en eventuele versterkingen vanuit het noorden tegen te houden. In dit plan speelde het Royal Regiment of Canada de hoofdrol. Het uitvoeren ervan kostte tijd en kon natuurlijk het best bij duisternis plaatsvinden.

Assen omsingeld

Dat er aan de oost- en noordoostkant van Assen wat aan de hand was, werd in Assen al op 12 april bekend. Om ongeveer 11 uur

Vanaf de ochtend van 13 april kwam het grote materiaal van het Canadese leger Assen binnenrollen. Hier rijdt een kolonne via het Kerkplein de met vlaggen behangen Kerkstraat in, aan weerszijden toegejuicht door een grote menigte (collectie Gemeentearchief Assen)

's avonds kreeg de brandweer telefonisch bericht dat de Canadezen in Rolde waren. Nadat er contact was opgenomen met de brandweer van Rolde, werd verteld dat ze in de richting van Loon waren gegaan. Loon gaf echter bericht dat de Canadezen daar weliswaar waren geweest, maar weer waren teruggetrokken. Dit laatste was onjuist. Ze waren niet teruggetrokken, maar juist verder!

Ook hier is de militaire verslaggeving ongetwijfeld het meest nauwkeurig. De 'Royals' bereikten volgens het omsingelingsplan van brigadeer Cabeldu (brigadeer is een rang tussen kolonel en generaal) reeds vroeg in de avond Rolde, via secundaire wegen en ook dwars door het veld. Al om 19.30 uur was de A-compagnie op weg naar het doel: een "canal bridge in area 2391, directly west of Loon". De D-compagnie nam posities in aan de rand van Rolde om de achterhoede te beschermen. De B- en C-compagnies trokken westwaarts naar Assen, langs de hoofdweg en langs de spoorlijn van het Noordooster Locaalspoor. Hoewel deze twee compagnieën wat werden vertraagd in tempo door wegversperringen en talrijke kraters - mogelijk zijn de tankgrach-

ten tussen Rolde en Assen voor kraters aangezien! - kwamen ze geen vijand tegen.

Nog tijdens de avondschemering scheurde majoor R.T. Suckling met zeven of acht Kangaroo's, gevuld met manschappen van de A-compagnie, vanaf Rolde in de richting van Loon. Het was het begin van een waar huzarenstukje. Ondanks de mogelijkheid van mijnen en vijandelijke hinderlagen werden snelheden bereikt van tegen de 30 mijl per uur. Desondanks werd er geen weerstand ondervonden, totdat de voorste troepen Loon bereikten. Daar werd de kolonne korte tijd opgehouden door bazooka's en geweervuur. De voorste voertuigen openden het vuur met Browning machinegeweren en reden al schietend snel door naar het uiteindelijke doel: de brug over het Noord-Willemskanaal. Geen van de gevechtsrapporten meldt een gevecht bij de brug zelf. Kennelijk hadden de Duitsers een aanval als deze, zeker op dit tijdstip, niet verwacht.

De manschappen van de A-compagnie waren intussen uit hun voertuigen gesprongen en 'consolideerden' hun zojuist verworven 'bruggehoofdje'. Intussen had luitenant-kolonel Lendrum (waar-

schijnlijk commandant van de Royals) majoor Wilcox van de D-compagnie bij Rolde een seintje gegeven om de A-compagnie bij Loon te passeren en de rest van het plan ten uitvoer te brengen, namelijk om de hoofdweg tussen Assen en Groningen af te snijden en daarmee de halve omsingeling van Assen te voltooien. Zo trok de D-compagnie, zo stil als maar mogelijk was, te voet en vergezeld van twee bataljons met anti-tankgeschut en twee '17-ponders' over de Marsdijk in de richting van Peelo. In de buurt van Peelo verdeelde Wilcox zijn troepen in drie afdelingen. Twee pelotons slopen aan weerszijde van de weg in de richting van Peelo. Het derde peloton werd als reserve achter de hand gehouden. Het meest zuidelijk optrekkende peloton werd ontdekt en door het vuur van Duitse lichte wapens gedwongen om dekking te zoeken. Luitenant D.J. Thomas raakte hierdoor gewond op de wegsplitsing in het dorp.

Omdat Peelo kennelijk verdedigd werd door een Duitse troepenmacht die veel groter was dan de D-compagnie werd aan majoor Suckling in Loon gevraagd om versterking. Die kwam weldra in de vorm van enkele 'Wasp'-vlammenwerpers. Ogenblikkelijk werd de aanval met kracht doorgezet en Peelo veroverd op de vijand. Na afloop constateerde men dat er 45 Duitsers door het vuur waren verbrand en een groot aantal door geweervuur waren gesneuveld. In feite was het aantal slachtoffers bij de Duitsers groter dan de totale omvang van de D-compagnie. Of dat nog niet genoeg was, kwam er een volledig peloton Duitsers Peelo binnentrekken dat in z'n geheel gevangen werd genomen, zonder dat er een schot werd gelost. Gedurende de nacht werden er nog meer losse groepjes Duitsers, die vanuit de richting van Assen kwamen, krijgsgevangen gemaakt.

In de vroege morgen van 13 april werden er in Peelo nog meer successen behaald. Een vooruitgeschoven artillerie-waarnemingsofficier, kapitein G. Blackburn, had een uitstekend uitzicht op de weg en op de uit Assen vluchtende Duitsers. Hij maakte handig gebruik van deze positie door artillerievuur te vragen en te krijgen waar hij het hebben wilde. Waar dit artillerie-vuur

vandaan kwam, is niet duidelijk. Veel Assenaren houden vol dat er 's nachts over de stad heen werd geschoten. Omdat de uitwerking niet duidelijk was, werd er zelfs gesproken over 'moreel'-granaten. Aan de andere kant zullen ook de '17-ponders' niet voor niets in de richting van Peelo zijn gestuurd. De resultaten, enkele kapotgeschoten Duitse voertuigen, zijn in ieder geval lang aan de noordkant van Assen zichtbaar geweest. De Royals bleven in de verworven posities, met de verschillende compagnieën verspreid over Rolde, Loon, Peelo en Assen-Oost, totdat ze rond 12.00 uur weer gingen deelnemen aan de opmars naar Groningen. Volgens 'Battle Royal' kreeg luitenant-kolonel Lendrum voor zijn huzarenstuk de D.S.O., een door militairen fel begeerde onderscheiding.

Dè nacht van Assen

Er gebeurde intussen in de stad Assen zelf ook het een en ander. Het oorlogsdagboek van de Royals vermeldt dat in de nacht van 12 op 13 april niet alleen Rolde en "Peelow" (!) werden schoongeveegd, maar ook dat de oostkant van Assen zelf werd gezuiverd van Duitsers. Dit laatste moet het werk geweest zijn van de B- en C-compagnie en mogelijk vanuit het zuidoosten van de Royal Hamilton Light Infantry. Aangezien de A- en D-compagnie volgens de militaire opgave al veel eerder ter plaatse waren dan de burgers (bijvoorbeeld de brandweer) meldden, is het ook mogelijk dat de 'sweep' naar Assen-Oost veel vroeger plaatsvond dan vaak wordt aangenomen. Op dat moment gaan spaarzame meldingen van burgers, zoals de vroege vermelding van tanks omstreeks 22.30 uur op 12 april op de Loonerstraat, betekenis krijgen. Grote delen van het grondgebied van de gemeente Assen zijn in dat geval al op 12 april bevrijd. Interessant is hierbij het verhaal van de heer J.E. Hubbeling in de Bevrijdingsbijlage van het *Nieuwsblad van het Noorden* van 4 mei 1985:

"Langs de Steendijk drong de voorhoede Assen omstreeks middernacht binnen, daarbij snel oprukkend naar de brug over het Noord-Willemskanaal. De brug werd

veroverd en later door de Duitsers heroverd. Ze konden de brug anderhalf uur houden, waarna de Canadezen opnieuw de brug veroverden. De Duitsers waren er niet in geslaagd de brug op te blazen."

De nachtelijke verovering van de Groningerbrug is buitengewoon intrigerend. De in de nacht van 7 op 8 april gedropte Franse para's hadden als eersten de opdracht gekregen om deze strategische brug te beschermen, maar daar was niets van terecht gekomen. Kapitein C. Ruysch van Dugteren, een in Zuid-Afrika wonende Nederlander die samen met de para's was gedropt, had de ondergrondse van Assen al op pad gestuurd om twee bruggen voor vernieling te behoeden. Eén daarvan moet in ieder geval de Groningerbrug geweest zijn. Is er van dit plan ooit wat terecht gekomen? Militaire rapporten zwijgen over een eventuele nachtelijke 'verovering' van de Groningerbrug. Toch gebeurde er van alles. In de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 13 april 1946 komt dit probleem ook aan de orde onder het kopje "hoe de Groningerbrug te Assen genomen werd":

"Het klokje van het oude gemeentehuis aan de Brink laat twaalf heldere slagen

horen. (Was dat klokje dan niet gevorderd? HvdW) Beschermd door de duisternis komen enige Canadese patrouilles behoedzaam aangesloten van de richting van de Loonerschut, aan weerszijden van het Noord-Willemskanaal. Langzaam naderen de jonge kerels uit het verre vreemde land de brug, waarover alle verkeer in de richting Groningen gaat. Hun eerste doel is de woning van de heer Haack. Ze weten het, in dat huis, dat witte huis rechts van de brug, in de voorkamer, daar zit de Duitse wacht, die de zo vurig begeerde brug moet bewaken. Reeds zeer dicht zijn ze het bewuste huis genaderd. 'Rekketekketek!! Boem!!' Enige mitrailleurstoten en een handgranaat doen wonderen, vooral wanneer een Duitser oorlogsmoe en tevens dronken is. Weldra gaan de handen omhoog in de voorkamer van het witte huis. De wacht is gevangen genomen. De schildwacht op de brug, die zich nog wil verdedigen wordt neergeknald. Vlug worden de kabels doorgeknipt en de springstof verwijderd. De brug is behouden, in ieder geval zal hij niet meer springen. Traag kruipen de uren voorbij. Desondanks volgt er nog een stevige Duitse tegenaanval, die de Canadezen op z'n minst in de verdediging drukt."

De laatste gevechten in Assen vonden in de ochtend van 13 april plaats rond de Groningerstraatbrug en omgeving. Deze foto werd door J. Otter genomen ter hoogte van de Kloekhorststraat (collectie Gemeentearchief Assen)

Commentaar op het bovenstaande stuk is niet goed mogelijk, omdat gegevens uit andere hoek ontbreken. Nachtelijke gevechten bij de Groningerbrug zijn er zeker geweest. Een voor het tijdsbesef goede bron vormt het na-oorlogse verslag van de brandweer. Om circa 3 uur 's nachts kwam er telefonisch bericht dat er brand was uitgebroken in de Kerkstraat. De alarmbel werd overgehaald en de brandweerlieden, tenminste zij die konden, gingen lopend naar de brand. Fietsen durfden ze niet te gebruiken, omdat de Duitsers alle fietsen gapten die ze machtig konden worden. In de Kerkstraat aangekomen, was de brandspuit al aanwezig. In perceel Kerkstraat nummer 18 was het voorraadmagazijn van de Organisation Todt (OT) gevestigd. In de kelder hadden de Duitsers de boel in brand gestoken. Hier lagen grote voorraden sigaren, tabak, cigaretten, jenever enzovoort. Deze brand was spoedig geblust, maar de brandweer kon meteen beginnen aan de volgende:

"Juist toen wij wilden inrukken, kregen wij bericht dat er een uitlaande brand was uitgebroken in de zaak van Topma op de hoek Groningerstraat-Kloekhorststraat. (ca. 04.00 uur) Toen ging het naar dit perceel. Bij de brug werd nogal gevochten. Een paar gewonde Duitsers lagen op straat. De brand was ontstaan door een pantservuist. Toen wij de brand zover geblust hadden, dat er voor uitbreiding geen gevaar meer bestond, kwam er bericht dat wij de Groningerstraat moesten verlaten, daar de brug de lucht in zou vliegen. De slangen bleven liggen en wij vertrokken zo spoedig mogelijk met de wagen. De omwonenden hebben later deze brand nageblust en de brug is niet de lucht in gegaan."

Uit het verhaal van de brandweer blijkt dat er werd gevochten, maar het verloop van het nachtelijke gevecht wordt er niet duidelijk door. Evenmin wordt duidelijk of de Duitsers weer de volledige zeggenschap over de brug kregen of dat de brug een flink aantal uren een soort 'niemands-land' is geweest. Ondertussen was de brandweer nog niet uitgeblust: *"Op de terugweg bleek het perceel Kerkstraat opnieuw in brand te staan. Het was nu een felle, uitlaande brand met gevaar*

voor aanliggende percelen. Vermoedelijk was er door de Duitsers een tweede brandhaard aangelegd, welke bij de eerste brand niet was ontdekt. Dit zal altijd wel een raadsel blijven. De beide aanliggende percelen bleven gespaard. De brand werd bestreden met stralen uit de waterleiding en door de motorspuit, welke bij de Kolk was opgesteld."

Echt vrij

Earl Thompson schreef op vrijdag 13 april in zijn dagboek:

"Weerstandsnesten aan beide zijden van de (Beiler-)straat werden gezuiverd en om 05.00 u. was onze B-compagnie gereed om als voorste in de aanval te gaan. Er vonden kleine gevechten plaats toen huizen werden gezuiverd. Er werden vele gevangenen gemaakt. Betrekkelijk vroeg in de morgen werd het centrum van de stad bereikt en onze compagnie consolideerde. Onze verliezen waren erg licht."

Helemaal zonder problemen was de strijd in het zuidelijke deel van Assen niet, want ook de tanks van het Fort Garry Horse moesten nog in actie komen:

"er waren echter enige moeilijkheden in Assen en de vierde groep onder leiding van luitenant Dowling werd ter assistentie uitgezonden. Er volgden toen de gebruikelijke straatgevechten. Toen de tegenstand bijna gebroken was, trof een projectiel van een verborgen pantserfaust de tank van sergeant Finch, die evenals zijn kanonnier, korporaal Lockinger gedood werd."

De plaats waar deze tank buiten gevecht werd gesteld, is niet bekend. Oorlogsvrijwilliger (en dat waren veel Canadezen) 'Bud' Simpson voegde nog iets toe aan het dagboek van het Essex Scottish:

"Op 13 april, om vijf uur 's morgens, vertrokken we te voet richting Assen. Onze B-compagnie vormde het speerpunt en bereikte Assen dus het eerst. Mijn eigen compagnie, de A-compagnie, stuitte alleen nog op enige weerstand in noordwest-Assen, bij naar wat ik me herinner een soort betonfabriek" (dit zou de beton-

fabriek van Haack bij de Groningerbrug kunnen zijn HvdW).

In 'The road to Assen' beschrijft Ray Knight, eveneens van het Essex Scottish, de gebeurtenissen als volgt:

"We trokken noordwaarts naar Assen. Hoewel ons verteld was dat er geen Duitsers meer in de buurt aanwezig waren, moest elk huis en elke schuur worden gecontroleerd. Dit was een tijdrovende bezigheid. Het moet daarom wel haast nacht geweest zijn voordat de voorste troepen in de buitenwijken van Assen aankwamen. Daar kwamen ze onder hevig Duits machinegeweervuur te liggen, dat vanuit een tankgracht kwam. Wij probeerden deze Duitsers uit te schakelen, maar zonder succes. Wij trokken ons terug en er werd besloten om de hulp van de artillerie in te roepen. Die hulp kwam en de meeste granaten kwamen daar neer waar ze ook moesten zijn. De rest kwam op onze eigen hoofden neer, waardoor we met minder

mensen verder moesten, dan we uit Hooghalen waren vertrokken. But that's the way it was. Toen de rook was opgeklaard werd duidelijk dat er niet veel tegenstand meer over was."

Mogelijk betrof het hier enige tegenstand van Volkssturmduitsers, die zich vlak bij de Marechaussee Kazerne in loopgraven hadden ingegraven. Daarna wordt de situatie voor Knight een beetje wazig. De lange tijd, die het Essex Scottish al onderweg was en de sterke drank, aangeboden door een "jubilant civilian", eisten hun tol. Dwars door slecht gemikt sluipschuttervuur bereikte hij zijn doel. Binnen bij burgers aan het Kerkplein viel hij als een blok in slaap. De geringe tegenstand in de Beilerstraat was mogelijk afkomstig van de Duitsers uit de Sluisstraatschool, die daar de avond van 12 april naartoe waren gestuurd. Het waren jongens van vijftien à zestien jaar, die vergezeld door veldflessen vol met 'Schnapps' de mangaten langs die straat moesten verdedigen.

Een hossende menigte op de Brink: Assenaren en Canadese militairen vieren samen de bevrijding. Op de achtergrond de panden van Van Gorcum, met rechts daarvan het begin van de Brinkstraat (collectie F. van Echten, foto J. Otter)

De militaire verslagen zijn buitengewoon spaarzaam omtrent gevechten in de stad zelf, zodat het merendeel van het volgende verhaal moest worden samengesteld uit vaak heel enthousiaste verhalen van burgers. Hierbij ontkom je niet aan de situatie dat er waardevolle, maar vaak heel kleine stukjes van de legpuzzel worden aangedragen. De al genoemde heer Hubbeling woonde toentertijd aan de Hertenkamp. Daar zag hij 's morgens rond zeven uur een Duitse motorordonans met zijspan diverse posten waarschuwen, die zich daarop met hun gestolen fietsen uit de voeten maakten. Weldra verschenen de Canadezen in hun brencarriers en waren ze bevrijd. De niet gevluchte Duitsers gaven zich over, dikwijls onder de ogen van het inmiddels in grote getale op straat gekomen burgerpubliek. Een dolgelukkig publiek. De Asser brandweer was nog steeds bezig de tweede brand in het gebouw van de OT aan de Kerkstraat te blussen. Het was ongeveer 06.00 uur toen brandweerman Oost aan commandant Tebbertman vroeg of hij even naar huis mocht om droge kleren aan te trekken (de brandweer was om veiligheidsredenen in burger):

“Toen ik de Brink naderde was het daar opvallend stil. Ik heb vlug bij mijn ouders droge kleren aangetrokken. Toen ik klaar was, kwamen van de Torenlaan reeds de eerste Canadese infanteristen aan. Op de hoek Brink-Torenlaan gekomen, kwamen uit het politiebureau onze goede agenten tevoorschijn in burger en snelden de Canadezen tegemoet. Na enkele woorden gesproken te hebben ging het op de gevangenis aan. Hiervan werd de deur geopend en ging een hoera op. Ook mij kwamen de tranen in de ogen, toen ik Gerrit Tiggelaar herkende, die door ons allen als doodgeschoten werd geacht. De heren mochten echter niet weg vanwege het gevaar op straat. Ik heb het toen direct op een lopen gezet naar onze mannen van de brandweer. Iedereen was verheugd.”

Vanaf dit moment kwam het grote materiaal van het Canadese leger de stad binnenrollen. Voorop de tanks, die langzaam voorbij kwamen en al schietend verder trokken. Dat schieten had betrekking op één of hooguit enkele schoten, die door de

eerste tank, die vanaf de Nassaulaan de Collardslaan indraaide, werd(en) afgevuurd op het Zusterhuis, waar de Feldgendarmerie zat. Dat gebeurde op aanwijzing van een tengere figuur met een wat oosters uiterlijk. Deze man was goed op de hoogte van Assen en fungeerde kennelijk als gids. Wie hij was, is nooit duidelijk geworden. Een huisvrouw uit de buurt plukte narcissen, met bol en al, om aan de bevrijders te overhandigen. Een grote Canadees wees haar terecht met: “Mum go home”. Terecht, het was nog levensgevaarlijk op straat. Korte tijd later kon de brandweer “met een ongekend hoera onze bevrijders ontvangen. Zij boden ons hun Engelse cigaretten en wij konden hen tracteren op een paar flessen advocaat, welke wij uit het brandende perceel hadden kunnen redden”. Met tranen in de ogen feliciteerden de brandweerlieden elkaar. Rond 07.00 uur was de stad Assen bevrijd vanaf het station in het oosten, via de Brink, het Kerkplein en de Hertenkamp in het westen.

Toos Holthinrichs geeft in haar dagboek een aardig beeld van de strijd in de buurt van de Kolk:

“Op straat waren reeds veel mensen. Ze stonden allemaal in de portieken. Geen Engelsen nog te zien. Velen waren al in het Zusterhuis geweest om spullen te halen die de Duitsers hadden achtergelaten. Rugzakken, jassen enzovoort. Jufvrouw Toos en ik gingen er ook heen. We hebben ook wat gehaald. Toen we terug kwamen zagen we de eerste Engelsen (bedoeld zijn uiteraard de Canadezen HvdW). Ze draaiden met een auto de Gymnasiumstraat in. Een meisje wees hun de bakkerij van Schierbeek aan. In de etalage hadden Duitsers een mitrailleur neergezet. De Engelsen sprongen uit de auto, slopen over de grond met het geweer in de aanslag. Een prachtig gezicht. Ze traptten een schutting in. Toen gingen ze geleid door meneer Homan en het meisje bij Schierbeek binnen. En jawel hoor. Even daarna kwamen de Duitsers er uit, handen omhoog, een stuk of vier. Die waren 's morgens om zeven uur in het huis getrokken. De familie moest er hals over kop uit. De mitrailleur in de etalage heeft zo verschrikkelijk geschoten.”

Gevangen genomen Duitse soldaten worden langs de Brinkstraat afgevoerd door Canadese militairen. Links op deze niet eerder gepubliceerde foto Hotel De Jonge (collectie Gemeentearchief Assen)

Over dat laatste vermeldde de brandweer:

“Voor de bestuurder van de motorspuit van de brandweer, brak nog een moeilijk ogenblik aan. Vanaf de woning van de Firma Schierbeek werd op Canadezen, die over de Markt trokken, geschoten. Een tank bleef op de Kolk staan en beantwoordde het vuur. Onze motor stond er net tussenin. Een paar kogels troffen de band en het spatbord van de motor en P. van Dijken, de bestuurder, redde zijn hachje, door in de betonnen urinoir te kruipen.”

Dat laatste is niet juist. Weliswaar speelde het urinoir op dat moment een belangrijke rol in het leven van Van Dijken, maar dat was alleen om er alle ‘souvenirs’, die de Duitsers op hun overhaaste terugtocht uiteindelijk toch maar achterlieten, op te stapelen. Toen de schietpartij begon, dook Van Dijken als een haas in de kelder van bakker Huizinga. Ook anderen hadden te lijden onder dit kruisvuur. Zo werd Joop Jokshorst op de Singelstraat bijna getroffen door een kogel, een buurvrouw van hem, mevrouw Götz-Eefting, daadwerke-

lijk gewond en de kajuit van het schip van Engberts doorzeefd.

In de buurt van de Witterbrug werd eveneens fel gevochten. Van achter het brugwachtershuisje van de trambrug schoten de Duitsers op Canadezen die uit de Witterstraat kwamen. Datzelfde gebeurde vanuit de tuin van Huize ‘De Hofstede’, waar de Duitsers in loopgraven lagen, misschien in een vertwijfelde poging om de oversteek van de kanalen in ieder geval op dit punt aan de Canadezen onmogelijk te maken. Eén Canadees sneuvelde tussen de reclamezuil op de hoek van de Witterstraat en de kruidenierswinkel van Smit. Aan de overkant sneuvelen enkele Duitsers. Ook het vuur vanaf de trambrug werd door Canadezen vanaf de Vaart Zuidzijde tot zwijgen gebracht. De oversteek was op dat moment nog niet mogelijk, omdat de Duitsers de Witterbrug rechtop hadden staan.

Iets verderop probeerden grote groepen Duitsers via het loopbrugje over de sluis een veilig heenkomen te zoeken, wat

leidde tot een behoorlijke filevorming voor de sluis. Op een gegeven moment verscheen er een Duitse officier, die zijn auto parkeerde naast het huis van de sluiswachter. De officier brulde bevelen en de Duitse soldaten parkeerden hun fietsen tegen de hekjes en begonnen zowaar weer in de richting van de stad te schieten. Een Canadese tank, die intussen in de Alteveerstraat was aangekomen, schoot daarop de auto van de officier in brand. In dit vuur werd ook de sluiswachterswoning zwaar beschadigd. Douwe Hollander, die als assistent van de brugwachter van de trambrug naast het huis van de sluiswachter woonde, werd er dodelijk door getroffen.

Naast enige schermutselingen hier en daar in de straten, met name de Molenstraat en de Molendwarsstraat worden daarbij genoemd, was er nog maar één gebied waar nog stevig gevochten moest worden. Dat was het gebied in de buurt van de Groningerbrug.

De laatste strijd

Toos Holthinrichs ging later, zoals iedereen, feestvierend de stad in. In haar dagboek schreef ze:

“toen we bij de Groningerstraatbrug kwamen lag er in zo’n eenmansgat een dode, oude Duitse soldaat. Een pet hadden ze over zijn gezicht getrokken. Ik werd er naar van. Alle mensen hadden medelijden met hem, zo’n arme oude man. Hij had zijn post op de brug niet mogen verlaten.”

Dit korte stukje roept toch allerlei vragen op. De nachtelijke gevechten om de Groningerbrug zijn al aan de orde geweest. Maar, wat is er gebeurd tussen ongeveer 04.00 uur en het moment waarop we nu zijn aangeland, zo ruwweg tegen 10.00 uur? De *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 13 april 1946 geeft wel een verhaal, maar dat betreft een wel héél vrije interpretatie van de nachtelijke gebeurtenissen en geeft geen antwoord op de uitgangspositie van zowel de Duitsers als de Canadezen zo rond 09.00 uur. Dat er na die tijd nog stevig gevochten is bij de Groningerbrug en omgeving lijkt bui-

ten alle twijfel verheven. Officiële militaire rapporten ontbreken echter. Huizinga vermeldt in zijn boek ‘Maple Leaf up’ wel bij een foto van de Groningerbrug dat daar “op de vroege morgen van 13 april zo hevig werd gevochten en zoveel Canadezen sneuvelde”, maar geeft hiervoor geen bron. Ook van de kant van de Asser ingezetenen komt men niet veel verder dan dat er hevig gevochten werd, bijvoorbeeld ook in een vrij breed gebied aan de zuidkant van Het Kanaal en ten oosten van de brug.

Er blijft slechts één bron over: Clem Ervine, een jonge Canadese infanterist, die zelf bij de strijd om de Groningerbrug betrokken was. Als negentienjarige maakte hij deel uit van de C-compagnie van het Royal Regiment of Canada, dat onder andere het gebied tussen Rolde en Assen zuiverde van de vijand. Nadat Ervine in de ochtend van 13 april samen met andere infanteristen was aangekomen in Assen, werd hen verteld dat de vijand de stad al uit was gevlucht en dat er niet meer gestreden hoefde te worden. De manschappen werden bij burgers ingekwartierd om wat uit te rusten. Dat duurde echter niet lang. Plotseling rende een maat bij Ervine binnen, die riep dat er een grote Duitse tegenaanval was begonnen. Deze tegenaanval was niet gericht tegen de positie van de Royals, maar die moesten zich wel klaar maken om in actie te komen. Waar het bij die ‘tegenaanval’ om gaat is niet duidelijk. De nachtelijke tegenaanval op de Groningerbrug is al beschreven, maar moet vele uren eerder hebben plaatsgevonden. Mogelijk betreft het de situatie bij de sluis, waar een Duitse officier de vluchtende Duitsers weer wist te bewegen tot enig verzet. Hoe dan ook, Ervine werd opgedragen om met zijn maten de Groningerstraat schoon te vegen tot aan de Groningerbrug. Deze actie was waarschijnlijk minder geïsoleerd dan uit het verhaal van Ervine zou kunnen blijken. Ook via de Molenstraat en in de buurt van de Paul Krügerstraat rukten Canadezen op in de richting van Het Kanaal.

Ervine startte waarschijnlijk met zijn actie op het kruispunt van de Rolderstraat, Nieuwe Huizen en de Groningerstraat. Samen met een maat ‘zuiverde’ hij huis

voor huis, met een handgranaat in z'n rechter- en een stengun in z'n linkerhand. Bij het passeren van de tweede zijstraat werd Ervine's maat getroffen door de kogels van een machinegeweer op een redelijk grote afstand. De Duitser bleef vuren op het levenloze lichaam en Ervine schoot twee magazijnen leeg in een poging deze zinloze handeling te stoppen. Zich niet bewust van het feit dat hij alleen was, snelde Ervine voort met maar één gedachte in z'n hoofd: wraak! Aan het einde van de straat gekomen, zag hij een kanaal met een ophaalbrug. Tussen de laatste twee huizen aan de linkerkant bevond zich een inham, afgesloten door een heg. Daar schreeuwde hij tegen de onzichtbare Duitser van het machinegeweer: "Hände hoch, oder Ich scheissen!!" Het resultaat was dat Ervine twee Duitsers zag wegduiken door een geopende deur van het hoekpand (nu Café Geerts). Ervine schoot een regen van kogels in de richting van de geopende deur. Op dat moment realiseerde hij zich pas de gevaarlijke situatie, waarin hij verkeerde. Hoe kreeg hij de Duitsers uit dat huis? Handgranaten

werpen was vanwege de aanwezigheid van burgers niet mogelijk.

Door veel lawaai te maken probeerde Ervine de indruk te wekken dat hij niet alleen was. Op zijn bevel dat de Duitsers met de handen omhoog naar buiten moesten komen, kwamen nu na enige aarzeling maar liefst zo'n man of vijftien naar buiten. Een pas bevrijde vrouw gaf Ervine de tip dat er even verderop nog meer Duitsers zaten. Ook die werden door Ervine opgehaald. Plotseling was er veel lawaai bij de boot die langs de kade lag en waar twee jonge kerels van de ondergrondse een Duitser in de kraag hadden gegrepen. Twee andere leden van de ondergrondse hielden de mitrailleur die Ervine tot zijn roekeloze daad had gebracht boven hun hoofd. Ervine wist de ondergrondsen te bewegen de mitrailleur in het kanaal te gooien. Aan weerszijden van het kanaal gingen nu de ramen open en schreeuwden de Assenaren hun dank in de richting van die ene Canadees. Omgeven door burgers werden de Duitsers opgesteld en onder geroep van "Rot Mof" werd de terugtocht

Hennie van Dam poseert blij met enkele Canadese bevrijders voor café De poort van Kleef aan de westkant van de Nieuwe Huizen. Dit café was in de oorlog gevorderd door de NSB. Ook deze foto werd niet eerder gepubliceerd (collectie Gemeentearchief Assen)

in de richting van het centrum aanvaard. Als ganzen liepen ongeveer dertig Duitsers voor Ervine uit. Ongeveer aangekomen bij het punt waar hij de actie begon was, ontmoette hij een patrouille van een ander regiment, eveneens met gevangenen. Met een zekere opluchting droeg hij zijn gevangenen over.

Grote dankbaarheid

Opvallend voor de Canadezen was de grote dankbaarheid die de Asser bevolking toonde ten aanzien van de bevrijders. Gezien het bovenstaande is dat niet helemaal vreemd. De stad was verdedigbaar, grote groepen Duitsers hadden zich de laatste dagen door de stad verplaatst en er waren van die merkwaardige geruchten geweest. Kortom, de Assenaren hadden flink in de rats gezeten. De grote vreugde en de dankbaarheid van de Asser bevolking werd diverse keren vermeld, bijvoorbeeld in het dagboek van het Essex Scottish:

“Ons bataljon was gewend aan het warme welkom van de bevrijde Nederlandse steden, maar de overweldigende ontvangst van de bevolking van Assen overtrof alles. (het leek wel of het tevoren gerepeteerd was) De Duitsers vuurden met lichte wapens nog gevaarlijk dichtbij de gelukkige burgers, die niet weerhouden konden worden om handen te schudden en het gooien van bloemen naar onze voertuigen en het geven van verfrissingen aan onze mannen. Jac. was verrukt over het weelderige stadhuis, dat vlak bij de stadsgevangenis stond. De laatstgenoemde was het toneel van hartverwarmende en dramatische gebeurtenissen. Speciaal de ontroerende scene toen de deuren openbarstten en 300 (wel erg veel HvdW) Nederlandse gevangenen vrijlieten in de wachtende armen van hun geliefde vrienden.”

Bud Simpson citeert uit een Canadees herinneringsboekje dat het 13 april 1945 in Assen op de “townsquare” (waarschijnlijk de Brink) wemelde van de Assenaren, die allemaal naar het voorbijtrekken van de militaire voertuigen kwamen kijken, “cheering wildly” (uitbundig juichend) naar de bevrijders en honend naar de

gevangen genomen Duitsers en collaborateurs. Met achterlating van militaire politie en andere militairen om het gewone leven in Assen weer op gang te helpen, trokken de Canadese bevrijders meteen weer verder, om in Paterswolde te gaan overnachten.

Oppakken van Duitsers en NSB-ers

Het ontwapenen van grote groepen Duitsers gebeurde verbluffend eenvoudig. Naast het bijna ongelooflijk taaie verzet dat ze op veel plaatsen in Drenthe en ook in Assen boden, wisten ze ook precies wanneer ze zich moesten overgeven. Dat leidde tot bijna lachwekkende toneeltjes, zoals Duitsers die zich gewapend en wel overgaven aan een ongewapende brandweerman. Van Dijken en brandweerman Götz verzamelden op deze manier grote groepen krijgsgevangenen, die ze afleverden bij de Canadezen en later in optocht naar het Huis van Bewaring brachten, gewapend met één pistool. De Duitsers werden verzameld op de Brink en vrij snel door de Canadezen in zuidelijke richting afgevoerd.

De eerste politieke arrestanten werden door de politie in samenwerking met de NBS (Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten) naar het politiebureau gebracht. Later werden ze wegens plaatsgebrek ook ondergebracht in school 3 aan de Groningerstraat en in een school aan de Venestraat. Deze gevangenen werden niet geregistreerd. Onmiddellijk daarna bracht men de gevangenen zoveel mogelijk onder in het Huis van Bewaring, waarna later op die dag al met de overbrenging naar Westerbork werd begonnen. Enkele dagen later werd ook Veenhuizen ingeschakeld om NSB-ers op te bergen. Bij één van deze arrestaties is één NSB-er, een zekere Popken, tijdens een vluchtpoging neergeschoten en later overleden in het Wilhelmina Ziekenhuis. Toos Holthinrichs sloeg het oppakken van NSB-ers gade:

“Toen begon de ondergrondse (ze waren ontzettend veel in aantal, allemaal met geweer en een rood-wit-blauwe band met oranje om de arm) met het ophalen van NSB-ers. Eerst zagen we een meid, het

Omstuwd door een joelende menigte arriveren opgepakte NSB-ers bij het Huis van Bewaring (collectie F. van Echten, foto J. Otter)

haar al 'afgehakt', met de handen in de hoogte aankomen. Dat was de eerste die ik zag. Wat een gewaarwording. Er ging een rilling door me heen. Maar ja, ze had het verdiend."

Deze vrouw was niet de enige die werd kaalgeknipt. NSB-burgemeester Boelems werd samen met een vooraanstaand NSB-er op een vrachtauto geladen, waarop ze, staande onder de Nederlandse vlag, het Wilhelmus moesten zingen. Tot grote hilariteit van -bijna - iedereen. Wethouder Groenewegen mocht de wel erg grote vloermatten van de gevangenis kloppen. Op diverse lokaties werden NSB-ers ingezet om schoonmaakwerkzaamheden te verrichten. Ook de NSB-kinderen werden opgepakt, kaal geknipt en een tijdlang gevangen gezet in het huisje van de IJsbaan in het Asserbos.

De latere zuiveringen van het grondgebied van Assen werden zowel door Canadezen, als door de NBS uitgevoerd. Bij de Canadezen betrof het niet de troepen die gevochten hadden, maar onderdelen die pas later op de bevrijdingsdag ten tonele verschenen. Eén van die onderdelen waren de Calgary Highlanders, die later nog uitgebreid bij Groningen in actie zouden komen. Eén van hun 'wapenfeiten' bij Assen

bestond uit het opjagen van Duitsers die het Asserbos in gevlucht waren. Door jeeps met mitrailleurs werden ze eruit gedreven tot op het Kerkplein. Pas daar mochten ze zich, totaal uitgeput, overgeven.

Leden van de NBS traden onder andere op in de Julianastraat. Daar weigerde een fanatieke NSB-er zich over te geven. Hij schoot op iedereen, waarbij mevrouw Arnolli-Vergonet dodelijk getroffen werd. Er werd een handgranaat in deze woning naar binnen gegooid, maar deze veroorzaakte geen brand en de NSB-er kwam niet te voorschijn. De NBS-ers togen daarop naar binnen. Toen ze geluid op de bovenverdieping hoorden, schoten ze door de zolder van de woonkamer en troffen een eigen kameraad. Daarmee was Hendrik Andringa het laatste slachtoffer van die dag. Met de materiaalwagen van de brandweer werd er nog snel een dokter bij gehaald, maar het was reeds te laat.

Een deel van de bevolking ontfermde zich ondertussen over de restanten die de Duitsers hadden achtergelaten. Veel burgers namen een kijkje in een door de Duitsers bewoond pand en vonden er van alles van hun gading. Anderen reden rond op door Duitsers achtergelaten voertuigen. Som-

migen maakten het zo bont dat er sprake was van regelrecht terugpakken van wat de Duitsers hun ooit hadden ontnomen. De Asser politie arresteerde 40 tot 50 'echte' plundersaars en wist zo een massale roof van NSB- en Duitse goederen te voorkomen.

De slachtoffers

De materiële schade bij de bevrijding van Assen was relatief gering. Slechts zes panden werden nagenoeg geheel vernield en vier burgers lieten om diverse redenen bij gevechten het leven. Des te opmerkelijker zijn de Duitse en Canadese verliescijfers. Of de door de Canadezen opgegeven verliescijfers aan Duitse zijde erg nauwkeurig zijn valt overigens te betwijfelen. Bij Peelo zouden 45 Duitsers zijn verbrand en een niet aangegeven aantal doodgeschoten. Ook in de stad zelf werd door burgers diverse keren melding gemaakt van gesneuvelde Duitsers. Volgens een ruwe schatting kom je dan al gauw uit op zo'n 60 tot 70 gesneuvelde Duitsers. Op de Zuiderbegraafplaats werden echter slechts 38 Duitsers - voorlopig - begraven, waarvan ongeveer 30 in een massagraf. Deze laatste groep zou best de gevallen van Peelo kunnen bevatten, te meer daar identificatie na de oorlog buitengewoon moeilijk bleek. De Canadezen hebben in dat geval, ter meerdere glorie, een te hoog aantal opgegeven. Aan de andere kant is het aantal gesneuvelde Canadezen groter dan meestal wordt aangenomen. Op de Zuiderbegraafplaats vonden - eveneens voorlopig - ongeveer 25 Canadezen hun laatste rustplaats. Ook van het oorlogsgrafje in Hooghalen zijn vier van de zes dode Canadezen waarschijnlijk op het grondgebied van de gemeente Assen gesneuveld.

De onduidelijkheden omtrent het aantal gesneuvelden aan Canadese zijde kunnen het gevolg zijn van het vrijwel onmiddellijk afvoeren van hun gewonden, die vervolgens alsnog konden overlijden zonder dat dit aan de burgers bekend werd. De dode en mogelijk ook gewonde Duitsers bleven 'gewoon' liggen. Het is echter ook mogelijk dat op de Zuiderbegraafplaats Canadezen zijn begraven die ten noorden van het grondgebied van Assen sneuvelden. Bijna alle gesneuvelde militairen zijn

later overigens naar militaire begraafplaatsen elders in Nederland overgebracht of in hun eigen woonplaats herbegraven.

De 'vergeten' bevrijders

Direct na de bevrijding werden de geallieerde soldaten in Assen op allerlei feesten 'getraceerd'. In de loop der jaren is de belangstelling voor met name de Canadezen echter weggeëbd, al bleven incidentele contacten met Assenaren bestaan. Nu onze Canadese bevrijders na meestal een werkzaam leven terugkijken op hun strijd in Nederland en ook in Drenthe, is het merkwaardig dat er van officiële zijde in Assen weinig aandacht wordt geschonken aan de velen, die vaak als vrijwilliger hun leven waagden om het vrije leven in een stad als Assen weer mogelijk te maken. Ray Knight zegt het zó: "There are still a lot of people in Assen who remember the jubilation they felt when the grimy, tired Canadians were working their way up their streets. They knew freedom had arrived. There are also a lot of Canadians who still remember Assen as a place of fear and triumph."

Verantwoording:

Dit artikel is grotendeels gebaseerd op militaire rapporten ("War Diaries") van het Royal Regiment of Canada en van het Fort Garry Horse Regiment. Verder is gebruik gemaakt van het boek 'Battle Royal', dat de geschiedenis van het R.R.C. weergeeft vanaf 1862 tot 1979, van de hand van Lt.Kol. D.J. Goodspeed. Naast deze 'officiële' bronnen is gebruik gemaakt van 'prive-oorlogsdagboeken' en verhalen van Earl Thomson, Bud Simpson en Ray Knight met betrekking tot het Essex Scottish. Gevechtsrapporten of verhalen van het Royal Hamilton Light Infantry Regiment zijn niet voor handen.

De laatste strijd om de Groningerbrug berust grotendeels op een uitgebreid verhaal van Clem Ervine (van het R.R.C.). Het is aangevuld met gegevens van een grote groep Assenaren. Met name bij de laatste groep gaat het waarnemingsvermogen vaak niet verder dan 'het kelderraam' of wat men waarnam toen men al bevrijd was. De laatste groep had, naar oppervlak gerekend, een heel klein gebied dat men kon overzien. Terug redenerend is het daarom niet zeker dat deze 'burgerlijke' bijdragen in alle gevallen op de juiste plaats aan het geheel zijn gekoppeld.

H.M. Luning

Geen bevrijding

De terugkeer van de joodse Assenaren

Midden in het feestgedruis rond de bevrijding keerden enige joodse Assenaren terug. Van de eens uit meer dan 500 personen bestaande joodse gemeenschap overleefden er 23. Zij kwamen naar Assen en zochten, zochten, ja wat? Hun familie, hun vrienden, hun vroegere woning, hun opgeborgene bezittingen.¹ Wat bewoog hen bij het weerzien van de Rolderstraat, de 'Asser Jodenbreestraat', waar vlak voor de oorlog 25 procent van de Asser Joden woonde. Wat ging er door hen heen toen ze moesten ervaren dat op 12 mei enkele kinderen met vuur speelden in hun vroegere joodse school, waardoor het pand grote schade opliep. De verzekering wees uitkering van de hand. De polis was in 1943 vervallen verklaard, omdat er geen premie meer werd betaald. Maar wie had dat moeten doen? Op de joodse begraafplaats graasden schapen en aan de Groningerstraat vonden ze hun leeggeroofde synagoge terug.² Eerst was tijdens de oorlog het gehele interieur verdwenen en later nog eens de opgeslagen joodse goederen. Op 24 april werd de openstaande deur van de synagoge verzegeld door de politie.³ In december kwam er bericht van de Hoofdsynagoge te Amsterdam dat een gedeelte van de destijds bij haar in bewaring gegeven kerkelijke goederen was terug gevonden. Maar wat moest men ermee in de gehavende gemeente? Een basis voor herstel van de kille was er niet meer.

De terugkeer naar Assen was als een koude douche of erger. In de stad ontmoetten ze een enkele oude vriend of vriendin. Verder werden ze nauwelijks opgemerkt. Niemand had eigenlijk nog op hen gerekend en in het bijzonder welkom geheten werden ze niet. Hulda Boekbinder ondervond het van heel nabij. Na haar onderduik reisde ze in een auto in gezelschap van burgemeester Bothenius Lohman van Zwolle naar Assen. "In Assen

werd ik op de Brink afgezet; ik ben niet ontvangen; door wie? Ja, die burgemeester werd ontvangen, maar ik niet... Samen met mijn vader heb ik moeten vechten voor onderdak. Ons vroegere huis konden we niet in. We kwamen in het huis van mijn broer, dat leeg stond. Het was gemeubileerd en wel, maar mijn vader wilde niet in een stoel van een NSB-er zitten."

Maar soms waren er goede vrienden, die hulp boden door onderdak aan te bieden. Dit overkwam Sam Stern. Na de bevrijding in kamp Westerbork werd hij opgezocht door Evert de Jong uit Assen, die Stern kwam zeggen dat hij bij hem in huis moest komen. Aangekomen in Assen ging Stern meteen kijken hoe het er met hun pand voor stond. In de danszaal stonden goederen van de NSB. Boven woonde de familie Eleveld, die uit Bellevue was

ADVERTENTIEN.

**DANSSCHOOL
STERN-DE JONG**

MARKT 13
ZWARTWATERSWEG 83
ASSEN

De leerlingen van de club van gevorderden worden verzocht
Zondag 9 Sept. a.s.
3 uur aanwezig te zijn in de dansschool Markt 13 voor indeeling der clubs. Beginnelingen om 4 uur. • Er kunnen bij de Beginnelingenclubs nog dames geplaatst worden. Dagelijks gelegenheid voor inschrijving aan bovenstaande adressen.

Het leven moet doorgaan: samen met Evert de Jong heropende Sam Stern, die in de oorlog op een neef na alle familieleden (55 personen) had verloren, in september 1945 zijn dansschool (Gemeentearchief Assen, Provinciale Drentsche en Asser Courant, 5 september 1945)

gezet, en op de zolder sliepen kinderen van NSB-ers in het stro. Toen het pand na lang aandringen ontruimd was, ging Stern er wonen. Daarbij kreeg hij hulp van het Beheersinstituut: een bed, een tafel, een stoel enzovoort. Wat tegenviel was dat hiervoor later een rekening werd gepresenteerd. Bovendien werd in het kader van de woningnood een deel van het huis door de gemeente gevorderd en kreeg hij inwoning van de familie Blaauw.

Veel kennissen van vroeger die Stern weer ontmoette vonden dat hij maar geluk had gehad. Maar hoeveel geluk is er over wanneer je je ouders hebt zien gaan op weg naar Sobibor en als enige bent overgebleven van de familie? Ondanks de psychische nood, waarvoor geen hulp geboden werd, ging het leven voor hem toch door. Samen met De Jong opende hij in september weer de dansschool.

Nathan van Dam, die zijn eerste nacht in

vrijheid in Assen doorbracht bij café Eleveld in de Rolderstraat, kon de situatie niet aan. Alles en iedereen was weg. Hij wilde ook weg, varen, maar Jan Zwiers stond erop dat hij bij hem in huis zou komen. Van Dam bleef en hervond de moed om opnieuw te beginnen. Toen hij de slagerij weer opende, was de winkel één bloemenzee. De Canadezen stopten omdat ze dachten dat het een bloemenwinkel was. Toen ging hij de bloemen maar verruilen voor sigaretten...

Zo was de aankomst in Assen voor ieder weer anders en men reageerde naargelang de omstandigheden. Betty Cohen en haar man reisden meteen vanuit hun onderduikadres naar de Drentse hoofdstad. Daar hadden ze hun huis waar ze destijds waren uitgezet. Met hulp van mevrouw Ter Horst, die wethouder Franken kende, kwamen ze ergens op een bovenverdieping terecht. Maar in Assen konden ze het niet meer vinden en weldra vertrokken ze naar

Meer dan 500 leden van de joodse gemeenschap van Assen vonden onder verschrikkelijke omstandigheden de dood in Sobibor of Auschwitz. Bijna alle 23 overlevenden staan op deze foto uit 1953; alleen I. Wolf en S. Stern ontbreken. Achter links staan A. van Oosten, S. Vos en D. Gans. De tweede rij v.l.n.r. E. van Coevorden-de Vries, R. Hofmann-Kirchheim, M. van Dam-van Cleef, T. Stern-van Zuiden, G. Gans-Sinckgraven, Jenny Stern, H. Steinweg-de Vries, B. van Coevorden, H. Vos-Levie, L. Lezer en N. van Dam. Voor A. Wolf-van Tijn, M. Gans-Goudsmit, M.J. Gans, R. van Cleef-Rosenbaum, A. Vos, L. Vos en M. Vos-Moerenhout (collectie L. Vos, Assen)

Frankrijk om van daaruit illegaal door te reizen naar Israël. Het zionisme hadden ze voor de oorlog al van hun ouders meegeregen en nu zagen ze het helpen opbouwen van de jonge staat Israël als het grote nieuwe ideaal. Daar aangekomen werden ze echter door de Engelsen gevangen genomen en alsnog achter prikkeldraad gezet. Ook anderen volgden hun voorbeeld of trokken naar Amerika. Slechts een enkel gezin bleef Assen trouw, omdat ze hier toch teveel geworteld waren.

In Assen heerste woningnood. In het najaar van 1945 waren er tussen de 500 en 600 aanvragen voor woonruimte in behandeling.⁴ Toch had na de bevrijding een groot aantal woningen leeg gestaan door het vertrek van vele Duitsers en NSB-ers. Daan Gans kwam in Assen terug bij zijn ouderlijk huis en trof daarin de resten aan van de Volkse Boekwinkel. In het woongedeelte lagen nog uniformen van Duitsers en SS-ers. Op hetzelfde moment dat hij door het huis dwaalde, verscheen er een ambtenaar van de gemeente die hem sommeerde het pand te verlaten. Het zou geconfiscieerd zijn door de gemeente en die zou dus ook wel bepalen wie er mocht wonen. Gans trok een revolver en dreigde de man door het hoofd te schieten. Toen kon hij blijven...

Uiteindelijk werd het woonprobleem voor de teruggekeerde joodse Assenaren zo goed als mogelijk opgeheven. Wel bleef men, evenals andere inwoners, nog lange tijd last houden van inwoning en vordering van woonruimte. Nog in 1950 dagvaardde Martha Levie te Zwolle de burgermeester van Assen. Als eigenaresse van het pand Zuidersingel 21 eiste ze dat het na het vertrek van de familie Drent niet meer gevorderd zou worden. Twee dagen voordat de zaak zou voorkomen bij de Arrondissementsrechtbank trokken B en W de vordering in en voorkwamen daarmee voor de rechter te moeten staan.⁵ Een zelfde geval deed zich een jaar later voor met het winkelhuis en de schilderswerkplaats van Levie Mosis Nijveen en Grietje Rosetta Denneboom in de Rolderstraat. Ook hier trokken de erfgenamen aan het langste eind.

Als overkoepelend orgaan voor de joodse gemeenschap in Nederland was meteen na de oorlog de Joodse Coördinatie Commissie voor het bevrijde Nederlandse gebied opgericht. Deze commissie constateerde met blijdschap dat in Assen enkele Joden waren overgebleven. Zij kregen het advies om een commissie te vormen die de voormalige onderduikers en overlevenden van advies en voorlichting kon dienen bij het in orde brengen van hun zaken. Op 31 mei maakte de Militair Commissaris van het district Assen, kapitein D.J. Kuenen, de opheffing en liquidatie van de Israëlitische gemeente Assen ongedaan. De commissie die in het leven was geroepen om het opsporen van vermogensbestanddelen beter tot zijn recht te laten komen, ging aan het werk.

Via het Rode Kruis moest de bevestiging worden verkregen of de 'afwezige' inderdaad was overleden. Voor mensen die waren weggevoerd en waarvan geen directe erfgenamen konden worden aangewezen, zou een bewindvoerder moeten worden aangesteld. Zo was M.J. Gans bewindvoerder voor 74 joodse gezinnen. Veel van deze zaken werden bij de diverse instanties moeilijk en bureaucratisch afgewikkeld. Eigenlijk vond men het maar lastig dat mensen waar men niet meer op gerekend had hun rechten kwamen opeisen. Goederen waren te gelde gemaakt of geruild en het bleek een schier onmogelijke taak alles te achterhalen.

In tegenstelling tot wat men zou verwachten, was na de oorlog het antisemitisme niet verdwenen. Zo vonden oude vooroordelen tegen Joden voedsel in snel doorvertelde verhalen over ondankbare joodse onderduikers. En hoe betrouwbaar waren zij die tijdens de oorlog goederen en geld van joodse vrienden en bekenden in bewaring hadden genomen? De goeden natuurlijk niet te na gesproken, zoals tandarts A.P. Bollaert, die een pakje teruggaf en hoogst verbaasd was dat het 10.000 gulden bevatte. In schril contrast hiermee stond bijvoorbeeld het geval van Regina de Jong, die voor haar wegvoeren naar Westerbork goederen in bewaring had gegeven bij een familie aan de Molenstraat. In eerste instantie verklaarde de 'vriend' de

goederen te hebben weggegeven. Toen ze enige dagen later zelf met de politie meeging, werden toch nog een aantal spullen aangetroffen en teruggegeven.⁶

Anders ging het met de piano van de familie Levie. Moos Boekbinder had het instrument opgespoord in de Prins Hendrikstraat en hij verzocht de politie een onderzoek in te stellen. Deze viste achter het net, want de piano was intussen aan een onbekende Groninger verkocht.⁷ Veel van de inboedel van een andere familie Levie bevond zich in een pand in de Venestraat. De bewoners waren echter niet genegen deze goederen terug te geven. Politie-man Lankhout vervulde hier een belangrijke rol. Hij wist het voor elkaar te krijgen dat alles onder zijn toezicht werd opgeladen

en er geen proces-verbaal werd opgemaakt.⁸

Meteen na de bevrijding werd in ons land het Nederlands Volks Herstel (N.V.H.) opgericht en spoedig daarna het Comité Hulp Actie Rode Kruis (H.A.R.K.), die grote sommen geld inzamelden voor de oorlogsslachtoffers. Nog in 1945 werd in Drenthe een bedrag van f 141.840,67 uitgekeerd aan ex-onderduikers, Joden en gerepatrieerden.⁹ De indruk dat ook Joden hier in ruime mate zouden delen is echter totaal verkeerd. Uit een ander dossier blijkt dat er alleen in Emmen twee joodse weduwen waren die respectievelijk f 16,- en f 11,- per week ontvingen, omdat ze ziekelijk waren.¹⁰ Ook in de gemeentelijke dossiers van Assen, waarin de gegevens over ondersteuning van oorlogsslachtoffers zijn bewaard, komt geen enkele joodse naam voor.¹¹

Intussen zijn veel Joden die de oorlog nog hebben meegemaakt overleden. Voor hen die zich alles nog goed herinneren, is alle drukte rondom de viering van vijftig jaar bevrijding niet echt een feestelijke tijd. Juist op oudere leeftijd blijkt men veel moeilijker met al die herinneringen om te kunnen gaan. Typerend is de uitspraak van één van hen: "Alles wat ik na '45 beleefd heb, was extra erg."

Noten:

1. Tenzij anders vermeld, is gebruik gemaakt van F.J. Hulst en H.M. Luning, *De Joodse Gemeente Assen. Geschiedenis van een behoorlijke kille, 1740-1976* (Assen, 1993) en van interviews in de door F. van Echten en M. Möring vervaardigde film 'Een behoorlijke kille'. Basismateriaal hiervan is aanwezig op het gemeentearchief van Assen (GAA).
2. GAA, archief Gemeentepolitie, dag en nachtrapport 25 juni 1945.
3. *Ibidem*, 24 april 1945.
4. GAA, dossier nr. 1623.
5. *Ibidem*.
6. GAA, archief Gemeentepolitie, dag en nachtrapporten 13 en 16 juli 1945.
7. *Ibidem*, 25 juli 1945.
8. *Ibidem*, 9 oktober 1945.
9. Rijksarchief in Drenthe, archief Stichting Opbouw Drenthe, inv.nr. 398.
10. *Ibidem*, inv.nr. 402.
11. GAA, dossier nrs. 2994 t/m 2999.

OPROEPING.

Ondergeteekende: M. S. Boekbinder te Assen, Pelikaanstraat 7, maakt bekend dat hij door den Militairen Commissaris van het District Assen met ingang van 11 Juni 1945 is benoemd tot bewindvoerder voor Salomon Mosis Levie te Assen. Hij roept allen, die zaken of bescheiden van genoemden persoon onder zich hebben op voor 11 Juli '45 hiervan aangifte bij hem te doen. Nalatigheid wordt gestraft overeenkomstig het bepaalde in art. 153 van het Besluit Herstel Rechtsverkeer. De bewindvoerder M. S. Boekbinder.

OPROEPING.

Ondergeteekende: Leo Philip van Oosten te Assen, Vaart Z.Z. 49, maakt bekend, dat hij door den Militairen Commissaris van het District Assen met ingang van 11 Juni 1945 is benoemd tot bewindvoerder voor SIMON ABRAHAM VAN OOSTEN te Assen, Ro'dersstraat 85. Hij roept allen, die zaken of bescheiden van genoemden persoon onder zich hebben, op, voor 11 Juli 1945 hiervan aangifte te doen ten kantore van notaris Klaucke te Assen. Nalatigheid wordt gestraft overeenkomstig het bepaalde in art. 153 van het Besluit Herstel Rechtsverkeer. De bewindvoerder: L. Ph. van Oosten.

Voor degenen die waren weggevoerd en waarvan geen directe erfenamen konden worden aangewezen, moesten bewindvoerders worden aangesteld. Dit soort advertenties kon men vlak na de oorlog dan ook frequent tegen komen in de krant (Gemeentearchief Assen, Provinciale Drentsche en Asser Courant, 25 juni 1945)

Stille getuigen

Bijna niemand is er ooit geweest. Een eindje voorbij de boerderij na de haakse bocht in de Ten Oeverstraat die Zeijerveen met Ter Aard verbindt. Een simpel bordje 'Oorlogsmonument' stuurt je de houtwal op. Na twee haakse bochten over een smal pad door het land kom je in een bosje.

Een ree kijkt ons doordringend aan alvorens voorgoed in de struiken te verdwijnen. Het bosje ligt op de grens van de achttiende-eeuwse veenontginning van het Peesterveen achterop het Asser Vaartje en de ontginning van het Zeijerveld uit het begin van deze eeuw. Hier, waar drie ontginningsassen elkaar kruisten, liet men het land voor wat het was. Te nat, te onvruchtbaar.

Middenin dit niemandsland doodde de bezetter op 18 september 1944 met een nekschot de 27-jarige Albert Christiaan Bijlsma uit Doetinchem en de 33-jarige Roelof Oosting uit Westdorp, gemeente Borger. Een primitief monumentje houdt de herinnering aan deze onwezenlijke gebeurtenis levend. Ernaast staat een bankje waar ongetwijfeld nog nooit iemand heeft gezeten.

Woeste grond leerden we vroeger op school. Woeste grond in een beschaafde wereld. Maagdelijk op een enkel incidentje na...

tekst: Bertus Boivin

foto: Harry Cock

Inhoud

Bertus Boivin

OORLOG IN ASSEN

pagina 1

A.J.A. Mook-Molewijk

HET WILHELMINA ZIEKENHUIS IN DE OORLOG

pagina 4

Jan Hof

DE FAMILIE DE RUITER

Verzet in Assen

pagina 12

Sjoerd Hannema

DAGBOEK 1945

pagina 20

Hans van der Wiel

DE BEVRIJDING VAN ASSEN

pagina 30

H.M. Luning

GEEN BEVRIJDING

De terugkeer van de joodse Assenaren

pagina 45

STILLE GETUIGEN

pagina 49

Bent u nog geen lid van de Asser Historische Vereniging? Voor f 35,- bent u een jaar lid en ontvangt u vier keer het Asser Historisch Tijdschrift gratis thuis. Schrijf een briefje naar: Asser Historische Vereniging, Antwoordnummer 53, 9400 VB Assen (Een postzegel plakken hoeft niet.)